

Ona ALEKNAVIČIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

JONO BRETKŪNO POSTILĖS PERIKOPIŲ AUTORYSTĖ: „Kosanies“ šaltiniai

1. Bretkūno Postilės perikopiu¹ autorystės klausimas

1.1. Liudvikas Gediminas Réza bene pirmą kartą lietuvių literatūros istoriografijoje paminėjo, kad Jonas Bretkūnas sudarė *Postilę* (1591, toliau – BP) remdamasis Baltramiejaus Vilento versta knyga *Euangelias bei Epistolas* (1579, toliau – EE). Knijoje *Geschichte der lithauischen Bibel* (1816: 9), apžvelgdamas Biblijos ir kitų religinių raštų vertimo į lietuvių kalbą istoriją, vienoje išnašoje jis nurodė, kad dėl išsimokslinusį vyru stokos ne visoms parapijoms galėjo būti skiriami kunigai ir dėl to pasidarė itin reikalinga turėti pamokslų rinkinį, iš kurio būtų galima skaityti bažnyčiose. Tuo pasirūpino Jonas Bretkūnas ir pagal Vilento išverstas evangelijas išleido postilę². Vėliau į tai atkreipė dėmesį ir vėlesnieji mūsų senosios raštijos tyrėjai: Adalbertas Bezzengeris (1893: 128), Eduardas Hermannas (1923: 119–20), Jurgis Gerulis (1927: 110) ir kiti. Jie mėgino paaiškinti ir priežastis, kodėl Bretkūnas paraše pamokslus remdamasis kito autorius verstomis evangelijomis bei epistolomis, nors pats jau prieš 11 metų buvo išvertęs visą Naujajį Testamentą (baigtas versti 1580, toliau – BNT).

¹ gr. ἡ περικοπὴ ‘ištrauka’; περικόπτειν ‘aplinkui apkapoti, apipjauti, apkirpti’. Perikopės sąvoka Biblioje nėra paliudyta. Jas prie Biblijos ištraukų, skaitomų per krikščioniškas pamaldas, imta žymėti tik XVI a. Pirmasis šią sąvoką Biblijos ištraukai reikšti pradėjo vartoti Justinas (NBL 1997: 113). Iš perikopiu susideda specialiai leidžiamos liturginės skaitinių knygos (RŽ 1991: 292). Pirmoji lietuviška tokų skaitinių knyga yra Baltramiejaus Vilento *Euangelijos bei Epistolas*, išleistos 1579 m. Karaliaučiuje.

² Rhesa 1816: 9: „Da nicht bei allen Gemeinden, wegen Mangel an wissenschaftlich gebildeten Männern, Pfarrer und Prediger angestellt werden konnten, so war es wohl höchst nothwendig, ein Homiliarium oder eine Predigtſammlung [...] zum Ablefen in den Kirchen, zu veranstalten. Janus Bretke forgte auch dafür, indem er zu den Evangelien von Willentus eine Postille [...] im Jahr 1591 herausgab“.

1.1.1. Eduardas Hermannas (1923: 119–120), svarstydamas, kas galėjo paskatinti *Postilės* sudarytoją atsisakyti savo tekštų, iškélė mintį, kad galbūt Vilento lietuvišką vertimą jis laikė geresniu nei savo, todėl ši faktą buvo linkęs laikyti netgi vienu iš argumentų, rodančių, kad Bretkūnas buvęs vokietis, o ne lietuvis. Jo nuomone, ir šių tekštų kalba turėtų būti patikimesnė nei pamokslų, nes nėra aišku, kas šiuose versta, kas paties parašyta, tuo tarpu perkopiu pagrindą sudaro iš Lietuvos kilusio Vilento vertimas. Pastarieji du teiginiai gali būti ilgų diskusijų ir tyrimo objektas, tačiau Hermanno minties apie Bretkūno abejojimą savo vertimu negalime visiškai atmetti. Kad Bretkūnas nuolat ieškojo tinkamessnio žodžio ar posakio varianto ir dažnai jam nepavykdavo apsispręsti, liudija visas įvairiai taisymais išmargintas jo verstos Biblijos, ypač Naujojo Testamento, rankraštis. Net ir *Postilėje* randame variantų, pateikiamų lenktiniuose skliaustuose, ar kitais žodžiais dar paaiškinamų žodžių ir frazių, paprastai prijungiamų jungtuku *alba* ir žodžių junginiu *tatai esti*. Gal abejodamas savo darbo tinkamumu, o gal paveiktas Martyno Liuterio pavyzdžio, Bretkūnas pats prašė, kad jo parengtą *Postilę* įvertintų patyrę teologai, gerai mokantys vokiečių ir lietuvių kalbą. Ši jo prašymą Valstybės Taryba 1589 10 14 laiške perdavė Georgui Frydrichui³ ir tam reikalui kunigaikštis paskyrė keletą kunigų. 1590 05 13 Ragainėje sušauktos konferencijos dalyviai 1590 06 01 laiške kunigaikščiui jau pareiškė savo nuomonę apie ši pamokslų rinkinį. Jie rašė autorui atvirai išsakę dėl *Postilės* turinio ir stiliaus kilusias abejones, o Bretkūnas geranoriškai sutikęs ne tik pats taisytį rankraštį, bet ir mielai leidęs tai daryti korektoriams⁴.

Visa Biblia tuo metu dar nebuvo išversta – paskutiniųios knygos baigtos 1590 lapkričio 29 d. Konferencija Biblijos leidimo klausimu sušaukta tiltai 1592 09 20. Jos dalyviai, aišku, norėjo, kad ši protestantams itin svarbi knyga būtų kuo greičiau išspausdinta, bet dabar jau konsistorija pageidavo, kad Bretkūnas vertimą patikrintų. 1593 05 18 laiške jis rašo jį jau peržiūrėjęs ir tikisi, kad kunigaikštis, pasinaudodamas „daugiau kitų ir lietuvių kalbą geriau mokančių paslaugomis ir man dalyvaujant, lieps jí vis iškai parengti spaudai ir [...] išspausdinti“ (retinta mano – O.A.). Tai liudija, kad pats Bretkūnas net ir 1593 m. savo Biblijos vertimą laikė dar galutinai neparengtu ir netinkamu spausdinti. Ir vėliau kunigaikščiui rašytuose laiškuose (1595 07 11, 1598 12 10, 1599 09 19) jis vis prašo rankraštį „perduoti kitiems, kurie geriau moka šią nevokišką kalbą arba šiaip gausiau [...] dievo apdovanoti gabumais, pataisyti“ (Bretkūnas 1983: 324), o jei vertimas pasirodytų netinkamas, grąžinti jam

³ Ištrauką iš šio laiško pateikia Falkenhahn 1941: 98.

⁴ Tai matyti iš korektorių 1590 06 01 laiško Prūsijos kunigaikščiui (Falkenhahn 1941: 103–104).

atgal. Vélesniuosiuose laiškuose šios abejonės, žinoma, galéjo būti reiškiamos ir dėl to, kad jis vis laukė kunigaikščio sprendimo, o spausdinimo reikalai nejudėjo iš vietas. Tik 1602 03 01 laiške Bretkūnas praneša, kad savo darbą dar kartą peržiūrėjo, kiek įmanoma, pataisė, ir prideda: „lietuvių skaitytojas, tikiuosi, šiuo vertimu dabar bus labiau patenkintas“. Taigi išlikę jo laiškai rodo buvus tam tikro nepasitikėjimo savo darbu ir noro remtis kitų teologų pagalba ir patarimais.

1.1.2. Paulius Salopiata (1929: 45–56), nustatinėdamas Mikalojaus Daukšos *Postilės* (1599) ir Konstantino Sirvydo *Punktų Sakimų* perikopiją santykį su lenkišku, lotynišku, graikišku originalais, lygino jas ir su Vilento *Euangelijomis bei Epistolomis*. Jis visai nesistebi, kad šiais Vilento tekstais, nors jų vertėjas buvo protestantas, protarpiais rémési ir katalikiškų leidinių rengėjai. Tai esas ženklas, kad Vilento knyga turėjusi didelį autoritetą – juk ir Bretkūnas prieš pamokslus deda ne savo, o Vilento verstus tekstus. Tačiau XVI–XVII a. lietuvių raštijos istoriografijoje atsiliepimai apie Vilento vertimą nėra tokie palankūs. Antai „Visuotiniame nuostate“ (1639), kalbant apie lietuviškų raštų rengimą, pabrėžiama Bretkūno Naujojo Testamento išspausdinimo būtinybė, nes jį išspausdinus „taip pat būtų pateiktos ir parengtos sekmadienių evangelijos bei epistolos, kurios šiaip evangelijų bei epitolų knygose⁵ spausdinamos labai netikusiai išverstos“ (LLICH: 15). Teodoras Lepneris *Prūsų lietuvyje* (1744), parašytame apie 1690 m., irgi mano, kad dėl tos pačios priežasties turi būti padarytas visuomenei prieinamas bent Bretkūno išverstas Naujasis Testamentas: tame būtų ir evangelijos bei epistolos, nes „senosios evangelijų ir epitolų knygos yra labai klaudingai ir nesklandžiai išverstos“ (LLICH: 22). Antra vertus, ir viename, ir kitame šaltinyje nurodoma, kad *Euangelijų bei Epitolų* egzemplioriai susidėvėjė ir išparduoti, kad knygynuose jų jau nebéra ir nebegalima gauti (LLICH: 15, 22). Vadinas, tai galėtų liudyti, kad ši Vilento knyga buvo kunigams labai reikalinga ir populiai. Ją turint, jiems neberekėjo patiemis verstis Biblijos tekstu ir posakių į lietuvių kalbą⁶. Be to, visiems buvo žinoma, kad prieš spausdinant vertimas buvo peržiūrėtas lietuviškai mokančių kunigų (apie tai autorius rašo EE pratarmėje⁷). Šia knyga vėliau pasinaudojo ir 1600 m. reformatų postilės (vadinamos Morkūno postile) vertėjas, ir kai kurių katalikiškų leidinių rengėjai.

1.1.3. Vaclovas Biržiška (1953: 160; 1960: 110) Bretkūno rémimąsi Vilentu aiškina tuo, kad pirmosios lietuvių kalba išleistos evangelijos bei epistolos

⁵ Turima galvoje Vilento EE ir 1612 m. Lozoriaus Sengstako kiek pataisytas jų perspaudas.

⁶ Tokią praktiką dar mini Ch. Hartknochas „Preussische Kirchen-Historia“ (1686), žr. LLICH: 20.

⁷ EE : III „[...] šiam vertimui pritarė didžiausią patirtį turintys tos kalbos mokovai bei šio mokslo specialistai, ir rūpestingas tekstu sulyginimas tai parodys.“ (Koženiauskienė 1990: 86).

buvo iš karto paskelbtos oficialiaisiais, Prūsijos Kunigaikštystės bažnyčiose skaitomais tekstais. Ragainėje susirinkusi kunigų konferencija siekė paspartinti Bretkūno *Postilės* leidimą, nes norėjo užkirsti kelią lietuviškoms katalikų knygoms plisti. Dėl to buvo skubiai surasta lėšų ir jau 1591 m. ji išspausdinta daug didesniu nei kitos knygos tiražu. Biržiškos (1953: 142) nuomone, „spausdinant [...] Bretkūno tekstas tiek tebuvo pakeistas, kad vietoje paties Bretkūno išverstų evangelijų tekstu buvo įdėti atitinkami 1579 m. Vilento evangelijų tekstai“. Šis teiginys nėra paremtas jokiais dokumentais ir neatrodo labai patikimas, kadangi tarp BP ir EE perikopų yra gana daug nesutapimų. Kai kurios EE ir BP perikopės skiriiasi versetu skaičiumi: antai EE Lk 1,26–38 praleista dalis 36-ojo verseto, BP ji įrašyta; EE vienam sekmadieniuui numatyta Lk 1,39–55, o BP – Lk 1,39–56, taigi BP vienu versetu daugiau. Antra vertus, rasta vietų, kur BP yra puse verseto mažiau nei EE: Jn 16,26, Mt 9,4, Mt 7,18, nors ir BNT šios verseto dalys yra. Keliose vietose skiriiasi saknio mintis: Apd 2,3, Lk 5,9, Lk 8,13, Jn 6,11, Jn 10,14. Atsižvelgdamas į tai, kad Biblijos ištraukos skaitomas tikintiesiems prieš pamokslą, Bretkūnas kai kur prieš pirmajį versetą prideda paaiškinančią frazę (pvz., *Iesus biloia mokintinum proflawa* prieš Mt 5,20), nors nei EE, nei BNT jos nėra, arba patikslina veikėją (vietoj *ghis, anas* parašo *Iesus*). Be to, šiuose EE ir BP tekstuose yra nemaža rašybos, morfologijos, leksikos bei sintaksės skirtumų⁸. Vieną tekstą tik keičiant kitu, ir tai jau spausdinant, negalėtų atsirasti tiek daug ir nuoseklį rašybos, morfologijos, leksikos, sintaksės ir ypač paties teksto nesutapimų. Kai kurių skirtumų gali būti atsiradę ir dėl to, kad konferencijos dalyviai patys taisė rankraštį ir dar nurodė, ką reikia autorui pataisyti (apie tai jie rašo 1990 06 01 laiške Prūsijos kunigaikščiui (Falkenhahn 1941: 103–104).

Taigi tekstai iš EE galėjo būti imami veikiau jau sudarinėjant *Postilę* ir kartu lyginant Vilento vertimą su kitais šaltiniais. Juo labiau kad pamokslų tekste yra tokiu vietų, kurios sutampa su EE tekstu, nors pačioje BP perikopėje atitinkamos vjetos skiriiasi nuo EE. Vadinas, Vilento knyga greičiausiai gulėjo ant stalo ir buvo į ją pasižiūrima ir rašant pamokslus. Tačiau pagrindinis Biržiškos motyvas, kad Vilento tekstai buvo pripažinti privalomais, laikytinas pakankamai pagrįstu⁹. Juk jie išspausdinti ir dėl to nesunkiai prieinami

⁸ Kaip Vilento šalutinius sakinius Bretkūnas kai kur keitė absolutiniu naudininku ir kokią įtaką tam turėjo originalai, t.y. Liuterio Biblia ir Vulgata, yra nagrinėjės Vytautas Ambrasas 1962: 34.

⁹ Apie būtinumą suderinti į postiles dedamus Biblijos tekstus ir posakius su Bažnyčios pripažintais tekstais liudija ir J. Quandto įvadas Christiano Langhanzeno postilėje „Trumpas ir prastas išguldymas vissų nedelės ir šventų dienų evangeliju...“, išleistoje 1750 m. Karaliaučiuje. Norėdamas parūpinti naują lietuvišką postilę (nes dar ir XVIII a. pradžioj sekmadieniais ir šventadieniais tebebuvo skaitoma iš Bretkūno pamokslų rinkinio, „nors siaurai ir paprastai para-

kunigams, be to, prieš spausdinant jiems pritarė „didžiausią patirtį turintys tos kalbos mokovai bei šio mokslo specialistai“. Šios evangelijos bei epistolos jau 12 metų buvo skaitomas bažnyčiose, tuo tarpu dėl Bretkūno Biblijos tinkamumo spaudai tuo metu dar tik buvo svarstoma, laukiamas korektorių įvertinimų ir pasiūlymų.

1.2. Salopiata (1929: 45) tvirtina, kad *Postilés* perikopės beveik tiksliai sutampa su Vilento tekstais, o Guido Michelini (1995: 250) laiko juos perspausdintais iš EE ir dėl to nesvarbiais (jo nuomone, tiriant *Postilés* kalbą galima į juos, taip pat ir į pamokslus įterptus jų sakinius neatsižvelgti), tačiau detalesnis šių tekštų lyginimas rodo, kad *Postilés* perikopiu autorystės klausimas nėra toks paprastas. Visų pirma tai nėra tiesioginis perspausdinimas – BP perikopės nėra visiškai tapačios su atitinkamais EE tekstais. Antra, *Postiléje* yra dvi perikopės, kurių Vilento EE nėra. Vilento knyga susideda iš 94 evangelinių ir 87 epistolinių perikopiu¹⁰ (iš viso 181), BP yra atitinkamai 67 evangelinės ir 2 epistolinės perikopės (iš viso 69). Iš jų 65 evangelinės ir 2 epistolinės perikopės (iš viso 67) *Postiléje* yra tos pāčios kaip EE. Taigi Bretkūnas iš šios knygos gali būti ēmęs 67 iš 181, daugiausia evangelines¹¹, o 2 pridėjės pats.

1.3. Abi ne iš EE imtos perikopės išspausdintos pirmojoje *Postilés* dalyje. Viena iš jų sudaryta iš trijų evangelistų sinoptikų Mato, Morkaus, Luko evangelijų bei pirmojo Pauliaus laiško Korintiečiams ir pavadinta „KOSANIS APE VVÆCZÆ-||re Pono muſu Iefaus Christaus, Dienoie || kaledu ant

šyto“), jis buvo pasiryžęs išversdinti Langhanzeno postilę, bet susidūrė su daugybe sunkumų. Labiausiai jo užmojui trukdė tai, kad nebuvvo Biblijos lietuvių kalba. Tik 1727 m. išleidės Naujajį Testamentą, jis pavedė vienam kunigui peržiūrėti vertimą ir sulyginti su Biblia esamus biblinius posakius, nes šis vertimas ne tik nebuvvo tobulas ir neatitiko „grynos lietuvių tarmės“, bet ir nebuvvo suderintas „su parengta ir į visas parapijas įvesta Biblia“ (LLICH: 40–41).

¹⁰ Senojo Testamento vertėjas į lietuvių kalbą arkivyskupas Juozapas Skvireckas (1991: 448) krikščionių bažnyčiose jau nuo pirmųjų amžių šventadieniais skaitomas Evangelijų bei Apaštalų raštų dalis vadina tokiais lotyniškais terminais: *pericopae evangeliorum et lectiones*. Čia jos bus vadinamos evangelinėmis ir epistolinėmis perikopėmis.

¹¹ Neviškai tiksliu laikytinas teiginys, kad BP nėra epistolinių perikopiu (plg. Range 1992: 33). Rinktis daugiau evangelines perikopes jí veikiausiai bus paskatinusi 1570 m. „Kirchenordnungo“ nuostata, kad nevokiečių bažnyčiose skaityti epistolas netikslinga. Pastoriams vietoj jų rekomenduojama skaityti ir aiškinti išstraukas iš katekizmo, kad žmonės išmoktų tikėjimo pagrindų (Zieger 1967: 66). Šiuo nurodymu norėta pasiekti, kad tikintieji geriau susipažintų su Martyno Liuterio Mažuoju katekizmu arba nors su pagrindinėmis jo dalimis, todėl čia ypač akcentuojamas mokymas apie du Liuterio pripažintus sakramentus – krikštą ir Eucharistiją (Zieger 1967: 48). Savo pažiūras apie sakramentus jis yra išdėstęs teologams skirtame programiniame veikale „De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium“ („Ivadas į Bažnyčios Babilono tremtį“, WA 6, 497–573), parašytame 1520 m. (KBI II 1997: 12–13; Heussi 1991: 284). Būtent šiuos sakramentus ir aiškina Bretkūno papildomai įdėtos perikopės ir jas komentujantys pamokslai.

Mischparo sakama“ (BP I 62)¹². Šis tekstas taip pat laikytinas perikope, kadangi skirtas skaityti bažnyčioje prieš pamokslą, išspausdintas tokiu pat šriftu kaip ir kitos Biblijos išstraukos, o jų aiškina 6,5 puslapių ilgio pamokslas. Kita ne iš EE imta perikopė yra Mt 3,13–17, ji numatyta skaityti pirmą sekmandienį po Naujujų metų.

Kyla klausimas, iš kur šios perikopės galėjo būti imtos – iš kokio nors jau išėjusio leidinio, o galbūt verstos ir įdėtos paties Bretkūno. Prūsijos Kungiakštystėje nuo pat pirmųjų lietuviškų raštų pasirodymo pastebima tendencija remtis jau turimomis lietuviškomis knygomis ir rankraščiais, perimti kitų autoriių neišleistus darbus, juos sutvarkyti ir paskelbti, todėl pasirodė tikslinga atitinkamą tekstu ieškoti iki 1591 m. parengtuose vertimuose ir jau išėjusiouse leidiniuose.

Mt 3,13–17 iki pasirodant *Postilei* išleistose knygose rasti nepavyko. Pirmajame rankraštiniaime XVI a. evangelikų liuteronų pamokslų rinkinyje *Wolfenbüttelio postilė* (WP, baigta perrašyti 1573 m.) parašyta tik jos pirmojo sakinio pradžia¹³. Nors pamokslo pavadinime nurodoma, kad jį galima sakyti remiantis Evangelijos pagal Joną 3-uoju skyriumi, tačiau iš tikrujų čia pateikiama Mt 3,13 pradžia (WP 285a). Visa perikopė yra tik Bretkūno išversto Naujojo Testamento rankraštyje, tačiau detalesnis šių tekstu lyginimas rodo, kad BP perikopė veikiausiai versta iš naujo, o ne imta iš BNT¹⁴. Tuo tarpu į „Kosanį“ panašių tekstu randame bent 4 knygose ir bent 5 kartus. Pagal išleidimo metus jie išsidėsto taip:

1. Martyno Mažvydo *Catechismvsa prasty szadei* (1547, toliau – MŽK).
2. Martyno Mažvydo *Gesmes Chriksczoniskas*, II d. (1570, išleistas Baltramiejaus Vilento, toliau – MŽG).
3. Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (1579, toliau – E); tame yra 2 tekstai:
 - a) skyriuje „Sacramentas Altoriaus / kaip || tō Hukinikas scheimina fawa || praschcžiausei tur || mokinti“ (E 33,3–17);

¹² Žodis *kozonis sf* (ar *kozonius sm*) BP ir kituose senuosiuose raštuose, taip pat kai kuriose dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse vartojanamas ‘pamokslo’ reikšme (LKŽ VI 1962: 392), tačiau patogumo dėlei šiame straipsnyje „Kosanimi“ bus vadinama minėtoji perikopė, o ne po jos einantis pamokslas. Panašiai ir kitur BP perikopė ir pamokslas turi vieną bendrą pavadinimą (net ir tada, kai pačios perikopės nėra, tik nurodomas evangelijos skyrius, o toliau eina pamokslas, pvz., BP I 69–78 ar BP I 78–86).

¹³ Šioje postilėje visos perikopės nededamos; kiekvieno pamokslo antraštėje nurodoma evangelija ir jos skyrius, o prieš pamokslą parašomas tikai pirmasis sakinsky ar jo pradžia ir dedamas sutrumpinimo ženklas.

¹⁴ Apie šios *Postilės* ir BNT perikopės skirtumus ir jų priežastis išsamiau rašoma straipsnyje „Jono Bretkūno Postilės perikopijų autorystė: Mt 3,13–17 šaltiniai“ (Aleknavičienė 1998).

- b) skyriuje „Trumpas klaufi=||mas ir priepruwimas tu kurie || nor prijmti schventąghi Sacra=||menta Altoraus. M.M.“ (E 68,10–21).
4. Martyno Mažvydo *Paraphrasis* (1589, Jono Bretkūno įdėtas į *Giesmes Duchaunas* ir išleistas kartu su *Kancionalu* ir *Kollectomis*; toliau – MŽP).

Kadangi ši perikopė ypatinga tuo, kad sudaryta iš 4 Naujojo Testamento išstraukų, tai panašių fragmentų randame dar ir atitinkamose Bretkūno versto Naujojo Testamento vietose.

1.4. Šiame straipsnyje bus mėginama palyginti tik šią vieną perikopę, t.y. „Kosanį“, su minėtais lietuvių kalbos paminklais, išėjusiais ar parengtais Prūsijos Kunigaikštystėje iki pasirodant *Postilei*, nustatyti skirtumus bei panašumus, pagal galimybes paaiskinti jų priežastis ir pabandyti atsakyti į klausimą, kuris iš čia išvardytų leidinių galėjo būti pagrindinis jos šaltinis.

Atliekant skirtumų lingvistinę analizę bus remiamasi 1996–1998 m. Lietuvių kalbos institute parengtomis kompiuterinėmis *Postilės*, *Enchiridiono*, kai kur ir *Euangelijų bei Epistolų* žodžių formų konkordancijomis. Jas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą“ parengė Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbuotojai: habil. dr. Saulius Ambrazas (darbo vadovas), Ona Aleknavičienė, Ričardas Petkevičius ir Vytautas Zinkevičius (programuotojas)¹⁵.

Lyginamoji tekstu analizė rodo, kad „Kosanis“ artimiausia vienam iš Vilensto *Enchiridiono* tekstu, esančių klausimų ir atsakymų forma parašytame skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ (E 33), todėl čia išsamiausiai bus apžvelgiamas „Kosanies“ santykis su šio skyriaus tekstu. Tačiau pirmiausia vis dėlto de-ra pažiūrėti, ar Bretkūnas nesirėmė pirmaja lietuviška knyga – Martyno Mažvydo *Katekizmu*.

2. „Kosanies“ santykis su Mažvydo *Katekizmo* tekstu

2.1. I Bretkūno *Postilės* „Kosanį“ panašų tekštą pirmą kartą išspausdintą randame Mažvydo *Katekizme*. Ketvirtijoje dalyje esančiame skyriuje „Ape Swetaſti alba Sacramenta altariaus...“, aiškinančiame Eucharistijos prasmę, jis pateikiamas kaip „teifiaufefis liudimas ir testa=||mentas nogi kieturiu Enangeliſtu para||ſchitas“ (MŽK 25,23–25).

Lyginant šiuos du fragmentus, pirmiausia į akis krinta paties teksto nesutapimai. Jie verstiniuose tekstuose paprastai atsiranda tada, kai vertėjai naudojasi skirtingais originalais. *Katekizmo* ketvirtąją dalį, kaip įrodė

¹⁵ Apie jų parengimo principus žr. 18 išnašoje, taip pat Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998, kur pateikiama ir šių konkordancijų pavyzdžių.

Christianas Stangas (1929: 6, 179), Mažvydas vertė iš 1545 m. išleisto Jano Seklucjano katekizmo *Katechismus text prosti dla prostego ludv wkrólewczu*. 1.5.4.5. (toliau – SK), kai kur pasiremdamas ir Jano Maleckio katekizmu *Catechismus to iest. Nauka Krzescianska... Wkrolewczu 1546* (toliau – MK). Seklucjano *Katekizmas* taip pat nėra originalus – į lenkų kalbą jis verstas iš dvikalbio – lotyniško ir vokiško (niederdeutsch) Martyno Liuterio Mažojo katekizmo, 1531 m. išleisto Magdeburge, – lotyniškosios dalies (ją išvertė Georgas Majoras), atsižvelgiant dar į pirmąjį lotynišką 1529 m. ir vokišką 1531 m. Wittenbergo leidimus (Neumann 1941: 84). Vilento *Enchiridiono* skyrius „Sacramentas Altoriaus...“ verstas iš vokiško Liuterio Mažojo katekizmo. Reinholdo Trautmanno (1909: 478–479) nuomone, pagrindinis Vilento *Enchiridiono* šaltinis yra 1543 m. Leipzigo leidimas *ENCHIRIDION Der Kleine Catechismus. Fur die gemeine Pfarrherr und Prediger. D. Mart. Luther. Leipzig.* (toliau – LK), bet jis gali būti naudojėsis ir visais ar keliais Wittenbergo leidimais.

2.2. Lyginamieji BP, E ir MŽK tekstai paprastai sutampa tais atvejais, kai sutampa lenkiškas ir vokiškas originalai ir aiškiai skiriiasi tada, kai vokiškas ir lenkiškas originalai skiriiasi. Tie skirtumai išryškėja pirmiausia tarp MŽK ir E, o dėl to, kad Bretkūnas sekė Vilentu (tai paaiškės iš toliau pateikiamų paravyzdžių, o išsamiau bus kalbama šio straipsnio 4 skyriuje), matyt ir tarp BP ir MŽK. Štai keletas su MŽK nesutampančių BP ir E fragmentų ir atitinkamų vokiško bei lenkiško originalų¹⁶ sintagmų, atskleidžiančių to nesutapimo priežastį:

BP I 62,4–6	fchito naktje kurioie <u>buwa ifchdotas</u> / Eme dona
E 33,4–5	fchito naktie kurio <u>buwa ifchdū=lltas</u> / Eme dūna
MŽK 26,3–5	fchitage nakteie \ kuria tureia buti <u>ifchdotas \ e= me</u> dona
LK 389	Inn der nacht, da er <u>Verraten ward</u> , Nam er das brod
SK 13,2–3	tei nocži \ ktorei <u>miał bijć widan \ wžiał chlep</u>
BP I 62,12–13	dawe ghiemus / bilodams / <u>Imkite ir gerkite / wiffi ifch to</u>
E 33,11–13	dawe ghiemus bi= lodams / <u>Imkite ir gerkite / wiffi ifch to</u>
MŽK 26,13–15	dewe gims \ biladams \ <u>Gierkiet ifch ta wifſij</u>
LK 389–90	gab jn den und sprach: <u>Nemet hin und trincket alle dar aus</u>
SK 13,12–13	dał ijm \ mowiąć \ <u>pijcie stego wžiſcžij</u>

¹⁶ Liuterio 1543 m. Mažasis katekizmas (LK) cituojamas iš: Martin Luther. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. 30(I). Weimar, 1910 (skaičiai rodo šio tomo puslapius), o Seklucjano katekizmas (1545) iš 1997 m. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje surasto (Baniulienė 1997) egzemplioriaus.

BP I 62,16–17	Tada dariket / <u>kaip dažnai</u> gerfit ant <u>mana atminimo</u>
E 33,16–17	Tatai dariket / <u>kaip dažnai</u> gerfit ant <u>mana atminima</u>
MŽK 27,5–7	tatai dariket <u>kiek kalrtu</u> gierssit ant <u>atminima mana</u>
LK 390	Solches thut, <u>so offt</u> jr trinckt <u>zu meinem gedechnis</u>
SK 14,3–4	tho cžincžie \ile krocž bādžięcie pijč na pamiatkę moie
BP I 62,15–16	už ius bus prelietas / ant atleidima <u>ghrieku</u>
E 33,14–16	vſch ius praliatas būs / ant atleidima <u>ghrieku</u>
MŽK 27,3–5	vž ius bus ifchle= tas ant atleidima <u>greku</u> iussu
LK 390	fur euch vergoffen wird <u>zur vergebung der funden</u>
SK 14,1–3	žawas iest wilana na od= pvžcženie <u>gržechow wa</u> = ſchich
BP I 62,11–12	Schitoiu budu <u>eme Kilika po Wecže</u> = res
E 33,10–11	Schitūgi budu <u>eme Kilika po We</u> = cžeres
MŽK 26,12–13	Schitugi budu <u>pa wecžie</u> res \ <u>eme kilika</u>
LK 389	Desselbigen gleichen <u>nam</u> er auch <u>den kelch nach dem abendmal</u>
SK 13,10–11	Them obijcžaiem <u>po</u> = wicžerži wžał \ kelich
BP I 62,12–14	Tas Ki= likas <u>eſtinauias Testamentas</u> mana Krauieje
E 33,13–14	Tas Kilikas <u>eſti nauias Testa</u> = mentas mana Krauieje
MŽK 26,15–27,1–2	Tas kilikas <u>nauies teſtamen</u> = tas <u>eſti</u> mana Kraugeie
LK 390	Dieſer kelch <u>iſt das newen teſtament</u> jnn meinem blut
SK 13,13–15	Ten Kelich <u>nowij Testament</u> ieſt wmoiei krwij
Kaip matyti iš čia pateiktų pavyzdžių ¹⁷ , BP ir E fragmentai paprastai sutampa, bet aiškiai skiriasi nuo Mažvydo Katekizmo, ir skiriasi būtent dėl to, kad Mažvydas ir Vilentas vertė ne iš tų pačių originalų, o jie šiose vietose nesutampa. Kadangi pirmajame sakinyje Seklucjano katekizme yra <i>mial bijć</i> <i>widan</i> , tai Mažvydas šią vietą verčia <i>tureia buti ifchdotas</i> , tuo tarpu Vilentas, Liuterio katekizme radęs <i>Verraten ward</i> , verčia <i>buwa ifchdū</i> = tas. Bretkūnas čia seká Vilentu ir rašo <i>buwa ifchdotas</i> . Mažvydo frazė <i>Gierkiet ifch ta wiſſij</i> atitinka Seklucjano <i>pjcie ſtego wſiſcžij</i> , o Vilento <i>Imkite ir gerkite / wiſſi ifch to</i> sutampa su Liuterio <i>Nemet hin und trincket alle dar aus</i> . Bretkūnas čia tiksliai pakartoja Vilentą. MŽK fragmente <i>ant atleidima greku</i> <i>iussu</i> įvardis <i>jūſų</i> atsiradęs dėl to, kad jis yra ir SK: <i>na od= pvžcženie gržechow wa</i> = ſchich, o E (ir BP) šio įvardžio nėra: <i>ant atleidima</i> <i>ghrieku</i> , nes jo nėra ir LK: <i>zur vergebung der funden</i> . Skirtinga žodžių tvarka MŽK ir E (ir BP) taip pat susijusi su žodžių tvarka atitinkamuose originaluose. Šitokie akivaizdūs teksto	

¹⁷ Jų yra ir daugiau, ypač žodžių tvarkos, tačiau čia pateikiami ne visi pavyzdžiai.

nesutapimai ir skatina daryti išvadą, kad Mažvydo *Katekizmo* skyriuje „Ape Swetaſti alba Sacra‐menta altariaus...“ esantis tekstas negalėjo būti pagrindinis „Kosanies“ šaltinis.

2.3. Tarp „Kosanies“ ir MŽK teksto rasta gana daug (apie 80) ir įvairių skirtumų. Jų yra beveik 3,5 kartus daugiau ir žymiai didesni nei tarp šios perikopės ir *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ teksto (plg. 4.1). Dėmesį labiausiai patraukia skirtinges veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formos: kur Mažvydo veiksmažodis turi tipišką žemaičių liepiamosios nuosakos formantą *-ke-*, ten Bretkūno ir Vilento veiksmažodis turi formantą *-ki-*, išskyrus tiktais vieną ir šiuose abiejuose leidiniuose tą pačią formą su *-ke-: dariket* BP I 62,13 ir E 33,16, nors pirmoje šių tekstu pastraipoje buvo *darikite* BP I 62,9 ir E 33,9:

MŽK	BP I	E
imkiet 26,7	Imkite 62,7	Imkite 33,7
wal= gikiet 26,7–8	walgi= kite 62,7–8	walgikite 33,7
darikiet 26,10	darikite 62,9	darikite 33,9
—	Imkite 62,13	Imkite 33,12
Gierkiet 26,15	gerkite 62,13	gerkite 33,12
darikiet 27,5	dari <u>k</u> et 62,16	dariket 33,16

Peržiūrėjus abiejuose Bretkūno *Postilės* tomuose esančias šių keturių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formas, paaškėjo, kad joje šie žodžiai vis dėlto dažniau vartojami su žemaitišku formantu *-ke-*, ir trumpesnioji, o ne ilgesnioji jų forma. Antai *imket* *Postilėje* iš viso pavartota 10 kartų, o *imkite* 6x; *dariket* 13x, o *darikite* 7x; *walgiket* 6x, o *walgikite* tik 1 kartą ir tik šioje perikopėje. Taip pat tik šioje perikopėje randame ir formą *gerkite* (1x), tuo tarpu *gerket* *Postilėje* užfiksuota 3 kartus¹⁸. Šių formų dažnumą

¹⁸ Čia ir toliau šiame straipsnyje pateikiami duomenys, apskaičiuoti remiantis kompiuterinėmis *Postilės*, *Enchiridiono*, kai kur ir *Euangelijų bei Epistolų* žodžių formų konkordancijomis. Rengiant *Postilės* žodžių formų konkordanciją atsižvelgta į tai, kad šią knygą sudaro verseto ir pusiau originalaus teksto fragmentai, taip pat ir į tai, kad jų autorių siejama su skirtingais varda. Renkant kompiuteriu *Postilės* tekstą, perikopės ir tokius pat šriftu išspausdintos jų ištraukos pamoksluose buvo pažymėtos specialiais ženkliais, todėl konkordancijoje matyti, kurios žodžių formos yra iš BP perikopių, esančių ir Vilento EE (jų metrikoje po eilutės numerio yra ženklas V), kurios iš „Kosanies“ (metrikoje raidė k), Mt 3,13–17 (ženklas Ø), maldų (raidė m) ir „Passijų“ (ženklas #). Žodžiai iš pamokslų yra be jokio ženklo, lentelėse pamokslai žymimi Ø. Tai leidžia atlikti gana patikimą statistinę analizę pagal žodžių ir jų formų pasiskirstymą tokios sudėtingos struktūros BP tekste. Nedidelė paklaida galima dėl korektūros klaidų, ypač žodžio pradžioje, kai dėl to žodis konkordancijoje patekės prie kitos abėcėlės

įvairiuose BP fragmentuose, t.y. tose perikopėse, kurios yra ir Vilenko EE (V), „Kosanyje“ (k), pamoksluose (\emptyset), „Passijose“ (#) bei E ir MŽK¹⁹ rodo šioje lentelėje pateikiami skaičiai:

1 lentelė

	BP					E	MŽK
	∇	\emptyset	#	k	BP iš viso		
imket	3	5	2		10	0	0
imkite		2	2^{20}	2	6	7	0
imkiet					0	0	3
walgiket		4^{21}	2		6	0	0
walgikite				1(!)	1(!)	4^{22}	0
walgikiet					0	0	1
dariket	2	8^{23}	2	1	13	1	0
darikite	2	4^{24}		1	7	7	0
darikiet					0	0	3
gerket		2	1		3	0	0
gerkite				1(!)	1(!)	4^{25}	0
gerkiet					0	0	1

Kaip matyti iš lentelėje esančių skaičių, Mažvydo *Katekizme* tevartojamos tik formas su formantu *-ke-* (rašoma *-kie-*). Postileje beveik visuose teksto fragmentuose taip pat dažnesnė žemaitiškoji šių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. forma: iš viso joje yra 32 pavyzdžiai su formantu *-ke-* ir 15 su *-ki-*, t.y. žemaitiškųjų formų apie 2,1 karto daugiau nei aukštaitiškųjų.

raidės, arba kai jis yra tapęs per klaidą BP drauge parašyto žodžio antruoju dėmeniu. Šią paklaidą padeda ištaisyti atvirkštinė žodžių formų konkordancija (parengta 1998 m.) Ji labai naudinga tiriant morfologijos ypatybes. Šiame straipsnyje bus remiamasi ir panašiu principu sudarytomis kompiuterinėmis Vilenko *Euangelijų bei Epistolų* ir *Enchiridiono* žodžių formų konkordancijomis bei atvirkštiniais jų variantais. Plačiau apie juos Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998.

¹⁹ Skaičiuota pagal Dominyko Urbo *Martyno Mažvydo rašų žodyną*, Vilnius, 1996, sudarytą iš J. Gerulio 1922 m. išleisto fotograuotinio Mažvydo raštų leidimo.

²⁰ Viena iš šių formų su dalelyte *-gi*: *Imkitegi* BP I 376,12.

²¹ Iš šių skaičių įeina ir *newalgiket* BP II 467,19.

²² Iš jų viena sutrumpinta: *walgikit* E 39,15.

²³ Iš šių skaičių įeina ir *ne dariket* BP II 241,14 bei *nedariket* BP II 250,3.

²⁴ Iš šių skaičių įeina ir *nedarkite* BP II 357,7–8.

²⁵ Iš jų viena sutrumpinta: *gierkit* E 39,15.

Liepiamoji nuosaka su formantu *-ke-* būdinga ir kitiems BP veiksmažodžiams: pvz., *eiket Postilēje* iš viso pavartota 40x (iš jų 11x perikopėse, 25x pamoksluose, 4x „Passijose“), o *eikit(e)* – tik 6x (iš jų 3x perikopėse, 2x „Passijose“, iškaitant į bendrą skaičių ir dar vieną formą su dalelyte *-gi*: *Eikiteghi* BP II 470,9, esančią pamoksle); *fakket* iš viso yra 7x (iš jų 3x perikopėse, 3x pamoksluose, 1x „Passijose“), o *fakkite* – tik 3x (iš jų 2x perikopėse, 1x „Passijose“). Iš viso *Postilēje* rastos 242 liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formos su *-ket*, 112 su *-kite* ir 10 su *-kit*. Taigi joje beveik 2 kartus dažnesnės formos su žemaitiškuoju formantu *-ke-*.

Tuo tarpu „Kosanye“ randame 5 aukštaitiškas šių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formas su *-ki-* ir tik 1 su *-ke-*, taigi čia yra 5 kartus dažnesnės aukštaitiškosios. Vadinas, dažnesnis aukštaitiškų formų vartojimas „Kosanye“ neatitinka bendros šių formų vartojimo tendencijos, vyraujančios visoje *Postilēje*. Šioje perikopėje minėtų veiksmažodžių formų su *-ki-* ir *-ke-* santykis yra tokis pat (5:1) kaip Vilento *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ tekste.

Vilento *Enchiridione* veiksmažodžių *imti*, *valgyti*, *daryti*, *gerti* liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. su formantu *-ki-* rastas 24 kartus, o su *-ke-* tik 1 kartą. Taigi šių 4 veiksmažodžių aukštaitiškų formų visame *Enchiridione* yra 24 kartus daugiau nei žemaitiškų²⁶. Tai, kad 6 tokios pačios formos kaip E skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ tekste tiksliai pasikartoja ir „Kosanye“ (5 aukštaitiškos ir viena žemaitiška, o 2 iš jų – *walgikite* ir *gerkite* – iš viso terandomos tik šiame *Postilēs* fragmente), negali būti atsitiktinis sutapimas. Nors BP ir išprastesnės liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formos su formantu *-ke-*, bet būtent tuo, kad jų yra gerokai mažiau nei su *-ki-*, „Kosanis“ skiriasi nuo MŽK teksto, bet visiškai sutampa su Vilento E tekstu. Šis faktas laikytinas vienu iš argumentų, kad šiai *Postilēs* perikopei didelę įtaką darė ne Mažvydo *Katekizme*, o Vilento *Enchiridiono* skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ esančios formos (žr. dar ir 4.6, 4.9–10).

²⁶ Tačiau lyginant apskritai visų *Enchiridiono* veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formas, matyti, kad tokio didelio atotrūkio tarp formų su *-ki-* ir *-ke-* nėra: tame tik šiek tiek daugiau formų su formantu *-ki-*. Su formantu *-ki-* iš viso rasti 33 pavyzdžiai su (iš kurių 26 su *-kite*, o 7 su *-kit*). Su žemaitišku formantu *-ke-* rastas 31 pavyzdys (iš jų 28 su *-ket*, 2 su *-keteli* ir 1 su *-kiet*). Gordonas Fordas (1969: 31–32) pateikia kiek kitokius skaičius: Vilento E jis nurodo esant 19 liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formų su *-kite* ir 7 su *-kit* (iš viso 26 su formantu *-ki-*) ir 21 formą su *-ket* bei 2 su *-keteli* (iš viso 23 su formantu *-ke-*). Iš jo suregistruotų pavyzdžių matyti, kad kai kurie žodžiai liko nepastebėti, pvz.: *darikite* E 8,9 ir E 8,13, *Imkite* E 75,9 ir E 75,10; *DEkawoket* E 38,4, *Passifeminket* E 44,4, *nejnartinket* E 42,16, *auginket* E 42,17 ir kt.

Ir kitame E skyriuje „Trumpas klausimas ir priepravimas...“ vartojamos aukštaitiškos šių veiksmažodžių liepiamiosios nuosakos daugiskaitos 2a. formos (5x): *Imkite* E 68,13, *walgikite* E 68,13, *darikite* E 68,14 ir E 68,20, *Gerkite* E 68,17, bet čia nėra nė vienos žemaitiškos. Šitas pačias formas randame ir 1570 m. Vilento išleistu Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalyje esančiame skyrelyje „*Sjodžei ape S. Wecžere...*“, kuris yra beveik identiškas su E skyriaus „Trumpas klausimas ir priepravimas...“ tekstu. Sunku tiksliai ir užtikrintai pasakyti, kuris iš čia minimų trijų tekstų įtakojo tokį formą vartojimą BP perikopėje, tačiau toks pat jų santiros (5:1) kaip E skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ labiausiai orientuoja būtent iš šių tekštų. Be to, tarp „Kosanies“ ir MŽG bei kito E skyriaus atitinkamų tekstu yra daugiau nesutapimų nei tarp „Kosanies“ ir pirmojo E teksto (apie tai 3 ir 5 sk.). Nuosekliai formantasi -ke- šiuose veiksmažodžiuose (5x), neskaitant MŽK, išlaikomas tik Bretkūno 1589 m. išleistame Mažvydo *Paraphrasyje*.

2.4. Nuo Mažvydo *Katekizmo* teksto „Kosanis“ skiriasi ir veiksmažodžio *duoti* būtojo kartinio laiko 3a. forma: kur Mažvydo parašyta žemaitiška forma *dewe* (MŽK 26,4 ir MŽK 26,14), ten Bretkūnas pavartoja aukštaitišką *dawe* (BP I 62,6 ir BP I 62,12). Visoje *Postilėje* randame taip pat tik *dawe* (81x). Vietoj žemaitiškos pronominalinės daugiskaitos naudininko formos *gims* MŽK 26,14 šioje perikopėje yra aukštaitiška *ghiemus* BP I 62,12 (kitur *Postilėje* irgi tik *ghiemus* 62x ir *ghie.ms* 1x). Vilento katekizme šiose vietose randame taip pat *dawe* E 33,6 ir E 33,11 bei *ghiemus* E 33,11.

2.5. Tarp „Kosanies“ ir MŽK teksto yra daug skyrybos (13) ir iš dalies su ja susijusių žodžių rašymo didžiosiomis raidėmis skirtumų (6), taip pat kitokio pobūdžio didžiųjų raidžių vartojimo skirtumų (5). Tuo tarpu tarp „Kosanies“ ir *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ teksto tėra 1 skyrybos, nėra nė vieno didžiųjų raidžių rašymo skirtumo (žr. 4.1).

2.6. Tačiau nepaisant daugybės nesutapimų, vis dėlto yra keletas pavyzdžių, skatinančių daryti prielaidą, kad Bretkūnas galėjo būti naudojėsis ir Mažvydo *Katekizmu*. Jau pirmoje „Kosanies“ pastraipoje į akis krinta tai, kad žodžiuose *duona*, *išduotas* ir *išduodamas* vietoj dvibalsės *uo* rašoma balsė *o*: acc. sg. *dona* BP I 62,5, *iſchdotas* BP I 62,5 ir *iſchdodams* BP I 62,9, Mažvydo *Katekizme* taip pat randame acc. sg. *dona* MŽK 26,5, *iſchdotas* MŽK 26,4 ir *iſchdū=ltas* MŽK 26,9–10, tuo tarpu Vilento *Enchiridione* čia yra *dūna* E 33,5, *iſchdū=ltas* E 33,4–5 ir *iſchdūtas* E 33,8.

Rašmenų *ū* ir *o* skirtumo klausimas gana sudėtingas. Šiaip *Postilėje* šiuose žodžiuose išprastesnis rašmuo *ū*. Šių žodžių grafiniai variantai ir jų dažnumas visoje BP ir MŽK pateikiami 2 lentelėje:

	BP					MžK
	V	Ø	#	k	BP iš viso	
dona	17	1		1	19	5
dūna		60	7		67	0
ifchdotas	2			1	3	2
ifchdūtas		15	4		19	0
ifchdodams				1	1	0
ifchdūdams		1	1		2	0

Kaip matyti iš lentelės, daiktavardis *duona* Postilėje iš viso pavartotas 86 kartus, iš jų 67x yra su *ü* (60x pamoksluose ir 7x „Passijose“), ir 19x su *o* (18x perikopėse ir tik 1x pamoksluose). Neveikiamasis būtojo laiko dalyvis *išduotas* su *ü* užfiksotas 19x (iš jų 15x pamoksluose ir 4x „Passijose“), su *o* – 3x ir tik perikopėse. Neveikiamasis esamojo laiko dalyvis *išduodamas* su *ü* rastas 2x (po 1x pamoksluose ir „Passijose“), o su *o* – 1x (t.y. tik šiame tekste). Toks rašmens *o* rašymas vietoj *ü*, žyminčio dvibalsį [*uo*] (<ide **ö*), žodžiuose acc. sg. *dona*, *ifchdotas* ir *ifchdodams* orientuotų į Mažvydo *Katekizmą* – tame šiuose žodžiuose taip pat randame rašmenį *o*. MžK *dona* iš viso pavartota 5 kartus ir tik su rašmeniu *o*, vėlesniuose jo raštuose rašoma jau tik *dūna* (16x) ir *duna* (3x)²⁷; *išdotas* su *o* yra irgi tik MžK: *ifchdotas* 26,4 ir *if̄dotas* 26,9–10, vėlesniuose raštuose taip pat terašomas tik su *ü* (6x). Rašmuo *ü* nevartojamas dar ir antrojoje Mažvydo knygelėje *Giesme S. Ambrazeijaus* (Dini 1994: 58), išėjusioje 1549 m. (autorui dar gyvam esant). Jি Mažvydas išiveda tik 1559 m. išleistoje *Formoje Chrikstima* (Palionis 1967: 22).

Be Mažvydo *Katekizmo*, né viename iš likusių į „Kosanį“ panašių lietuviškų tekštų balsė *o* vietoj dvibalsės *uo* minėtose žodžių formose nėra rašoma: ir MžG, ir abiejuose E tekstuose, ir MžP randame acc. sg. *dūna* ir *ifchdūtas* (2x). Tik BNT Evangelijoje pagal Luką, kur taip pat pasakojama apie Eucharistijos įsteigimą, Lk 22,19 šiuose žodžiuose vietoj *uo* parašoma *o*: acc. sg. *dona*, *dodamas*. Kadangi šis „Kosanies“ fragmentas panašus į BNT Lk 22,19 dar ir tuo, kad tame pavartota ta pati sudėtinė neveikiamosios rūšies

²⁷ Formos *duna* skaičių reikėtų patikslinti atsižvelgiant į Pietro U. Dini (1996: 21) pastabas dėl neaiškiai atspaustos *ü* raidės Gerulio parengtame Mažvydo raštų leidime. Dominykas Urbas kaip tik iš jo sudarinėjo Mažvydo raštų žodyną. Palyginęs Upsalos universitete saugomą *Paraphrasio* originalą su Gerulio išleistu tekstu, Dini nustatė, kad MžP 137,9 ir 140,8 šiame žodyje yra rašmuo *ü*. Vadinas, formos *duna* Mažvydo raštuose telieka vienas atvejis – *Gesmėse Chriksczoniskose*, II d. (1570) (Gerullis 1922: 380,19).

veiksmažodžio esamojo laiko forma su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu: BP I 62,9 *ira iſchdodams*, BNT Lk 22,19 *ira dodamas*, ir aiškiai skiriasi nuo MŽK ir visų kitų lyginamujų tekstu – juose yra sudėtinė neveikiamosios rūšies būsimojo laiko forma su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu *bus iſchdūtas*²⁸, – dėl to galime manyti, kad prieš rašydamas šį sakinį Bretkūnas gali būti pasižiūrėjęs ir į atitinkamą BNT fragmentą (apie tai dar ir 7 sk.).

Jochenas D. Range (1992: 49) yra atkreipęs dėmesį, kad iš lotynų kalbos Bretkūno verstai Evangelijai pagal Luką būdingas rašmens *o* rašymas žymint iš indoeuropietiškojo *ō kilusį dvibalsį [uo]. Zigmo Zinkevičiaus (1987: 32) nuomone, dalies Prūsijos lietuvių, gyvenusių buv. Nadruvos ir Skalvos srityse, kalboje, fiksuootoje nuo XVI a. antrosios pusės, pasitaikantį [o·] ir [uo] (iš baltų *ā ir *ō) sumišimą reikėtų laikyti prūsų kalbos įtaka. Ar BP tai yra tik rašybos dalykas, ar ir fonetikos, nustatyti be specialių tyrinėjimų sunku. Danielius Kleinas savo gramatikoje, išėjusioje 1653 m., t.y. po 64 m. nuo *Postilės* pasirodymo, raidės *o* tarimo išsamiau neaprašo, tik skyriuje „Apie raides, jų rašybą, tarimą ir skirstymą“ nurodo, kad raidės „*m, n, o, p, r, w*“ su lotynu ir vokiečių raidėmis reiškia tuos pačius garsus“, o dvibalsės „*uo*, arba ū“ tarimą jis palygina su hebrajų *j* tarimu ir greta hebraiškų pateikia du lietuviškus pavyzdžius: *akmū* ir *dūna* (PLKG: 425). Be to, autorius pamini, kad kitose kalbose ši dvibalsė visai nevartojama, išskyrus čekų. Kadangi ši gramatika skirta pirmiausia svetimšaliams, kad galėtų įvairojančią lietuvių kalbą „lengviau ir teisingiau tvirtai išsavinti“, tarimą stengiamasi aprašyti kuo išsamiau ir aiškiau. Kai kur jis nurodo ir tarmėse pasitaikančius skirtumus, kaip, sakykim, kitokį *a* tarimą Klaipėdos krašto tarmėje, lietuvių kalbos faktus lygina su lotynu, graikų, vokiečių bei kitomis kalbomis. Tačiau *o* ir *uo* kitoniško tarimo Prūsų Kunigaikštystėje, sekančioje „kauniečių tarme, kaip visų geriausia ir tinkamiausia“ (PLKG: 406), nei *Grammaticoje* nei *Compendiume* Kleinas nemini. Be to, ir kitame skyriuje „Apie įvairias raidžių padėtis, arba akcidencijas“ kalbėdamas apie raidžių (=garsų) kitimus, jis tvirtina, kad „Dvibalsių atžvilgiu lietuviams jokių pasikeitimų nepasitaiko...“ (PLKG: 428)²⁹. Vadinas, darytina prielaida, kad Bretkūnas rašmeniu *o* žymėjo ir balsi [o·] (<ide *ā), ir dvibalsi [uo] (<ide *ō), t.y., kad tai yra rašybos dalykas – laikymasis ankstesnės, nuo Mažvydo pirmųjų knygų prasidėjusios tradicijos.

²⁸ Skiriasi tik rašyba: MŽK 26,9-10 *bus iſj|dots*; E 33,8 *būs iſchdūtas*.

²⁹ Įdomu čia tai, kad Kleinas į savo raidžių sąrašus dviaukščio rašmens ū nėra įtraukęs, nors pats ir *Grammaticoje*, ir *Compendiume* jį vartojo. Jono Palionio (1996: 34) nuomone, jis tai darė veikiausiai tik dėl to, kad ū žymėjo ne atskirą balsį, o dvių balsių junginį ir tai būtų prieštaravę bendram raidyno, kaip atskirus garsus žyminčių grafinių ženklų sistemos, supratimui.

2.7. Be jau minėtų acc. sg. *dona* MžK 26,5, *iſchdotas* MžK 26,4 ir *iſhdotas* MžK 26,9–10, yra dar keletas pavyzdžių, kur BP tekstas sutampa su MžK, bet skiriasi nuo E teksto:

BP I 62,8	<u>Tatai</u> eft Kunas mana
E 33,7–8	<u>Tas</u> eft Kunas mana
MžK 26,8–9	<u>tatai</u> efti Kunas ma na
LK 389	<u>Das</u> iſt mein leib
SK 14,6–7	<u>toc̄</u> ieſt c̄jiało moie

BP I 62,15	kurſai uſj ius <u>bus prelietas</u>
E 33,14–15	kurſai vſch rjus <u>pralielas būs</u>
MžK 27,3–4	kurſfai vſj ius <u>bus ifchle= tas</u>
LK 390	das fur euch <u>vergoffen wird</u>
SK 13,15–14,1	ktora ȝawas ieſt wilana

Pirmajame fragmente BP ir MžK esantis *tatai* atitinka ne tik lenkų *toc̄*, bet ir visuose lotyniškuose Liuterio katekizmuose randamą *hoc*³⁰. Antrajame fragmente BP skiriasi nuo E, bet sutampa su MžK sudėtinės veiksmažodžio formos žodžių tvarka. Atkreiptinas dėmesys tik į tai, kad šioje sintagmoje Mažvydas, nors ir išlaikęs tokią žodžių tvarką kaip Seklucjano, tačiau pavartojoęs veiksmažodžio būsimojo laiko sudėtinę neveikiamosios rūšies formą su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu *bus ifchle=||tas* ir tuo yra nutoles nuo jo katekizmo – pastarajame yra esamojo laiko forma *ieſt wilana*. Mažvydas čia artimesnis Jano Maleckio katekizmui, išleistam 1546 m. taip pat Karaliaučiuje: *ktora za wās wylana bē=||dzie MK 10,4–5*³¹.

1997 m. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje surastame Seklucjano katekizmo egzemplioriuje³² šis fragmentas yra taisytas: žodis *ieſt* ranka rudu rašalu išbrauktas, o virš jo išrašyta *bēdžie*. Neumannas (1941: 17) nurodo, kad žodis *ieſt* išbrauktas ir Karaliaučiaus SK egzemplioriuje³³, kurį raudonu rašalu yra taisęs

³⁰ Čia ir kitur lyginama su lotyniškais Liuterio Mažaisiais katekizmais, pateikiamais kritiniame jo raštų leidime: Martin Luther. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. 30(I). Weimar, 1910.

³¹ Cituojama iš Neumanno knygoje „Studien zum polnischen frühreformatorischen Schrifttum“ (1941) perspausdinto Maleckio katekizmo.

³² Apie jo suradimą pasakoja Daiva Baniulienė straipsnyje „Nepaprastas Mažvydo metų atradimas“ laikraštyje „Lietuvos aidas“ Nr. 162, 1997 08 20.

³³ Sprendžiant iš Stango (1929: 13) ir Neumanno (1941: 7 ir 9) aprašymų, Vilniuje rastasis yra ne šitas jų minimas, o kitas egzempliorius: Karaliaučiaus valstybinio archyvo bibliotekoje iki Antruojo pasaulinio karo saugotas vienintelis išlikęs egzempliorius buvo išrištas kartu su keturiais kitais įvairaus turinio ir formato leidiniais, tomo Nr. 784. II. Be to, šio egzemploriaus tekste ir

Janas Maleckis. Jame kita ranka (ne Jano Maleckio³⁴) bei kitu rašalu viršuje taip pat užrašyta *będzie*. Kurio laikotarpio šedu įrašai ir ar abiejuose egzemplioriuose padaryti ta pačia ranka, dar reikia nustatyti. Kad *ieſt* taisytą i *będzie*, o Mažvydo versta *bus* nukrypstant nuo Seklucjano, bet priartėjant prie Maleckio, rodo, kad Mažvydas čia gali būti atsižvelgęs į Maleckio pastabas, išsakytas dėl Seklucjano *Katekizmo*, arba naudojėsis dar kokiui nors kitu šaltiniu³⁵. Lotyniškuose Liuterio Mažuosiuose katekizmuose paprastai randame *praesens indicativi passivi* formą *effunditur*, vokiškuose *vergoſſen wird.* „Kosanies“ žodžių tvarka skiriasi nuo vokišką variantą tiksliai atitinkančios Vilento *Enchiridiono* žodžių tvarkos ir sutampa su Mažvydo.

2.8. Atsižvelgiant į gausius skirtumus tarp „Kosanies“ ir Mažvydo *Katekizmo* teksto, esančio 4 dalies skyriuje „Ape Swetaſti alba Sacramenta altariaus...“, darytina išvada, kad jis negali būti laikomas pagrindiniu „Kosanies“ šaltiniu, tačiau šiuo pirmosios lietuviškos knygos tekstu Bretkūnas gali būti naudojėsis kaip papildomu.

3. „Kosanies“ santykis su Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies skyreliu „Sžodžei ape S. Wecžere...“

3.1. Antroji knyga, kurioje išspausedintas į „Kosanį“ panašus tekstas, yra Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalis, išleista 1570 m. Vilento. Jos gale įdėtame skyriuje „Catechisma praftas Textas“ yra skyrelis, pavadinamas „Sžodžei ape S. Wecže=||re Pona Iefaus Christaus / taip || rascha S. Ewangelistai S. Matth. 26 || S. Mar. 14. S. Luc. 22. S. || Pawilas. 1. Cor. II. || Paguldi muſu.“ (MŽG 633–634). Kas ši skyrių įdėjo – pats Mažvydas ar Vilentas – kol kas nėra nustatyta. Gerulis (1922: XXV) buvo linkęs manyti, kad prozos dalis į giesmyną įdėjo pats sudarytojas: „Tiek daug liturgiškos prozos į

paraštėse raudonu rašalu yra įrašyta daug pataisymų ir kritinių pastabų, o pirmuosiuose puslapiuose yra skirtinės rašybos įrašų. Vilniškis katekizmas, nors ir turi tą pačią signatūrą Nr. 784. II. 4° (įrašytą pieštuku viršelio vidinėje puseje ir dar kartą užrašytą ant balto popieriaus ir užklijuotą ant nugarėlės, tik su nusilupusiu paskutiniu skaičiumi „4“), yra įrištas su 5 įvairaus formato XVIII ir XIX a. leidiniais (2 iš jų – pirmasis ir antrasis – tie patys 1808 m. leidiniai). Jame téra vienas jau minėtas pataisymas, t. y. 2 brūkšniais rudu rašalu išbraukta *ieſt* ir viršuje užrašyta *będzie* SK 14,1. Dar vienas žodis – *laſka* SK 11,13 yra taip pat 2 brūkšniais ir, rodos, tuo pačiu rašalu, tik kiek ryškesniu, išbrauktas, bet nieko neprirašyta. Kad egzempliorius su Maleckio pataisymais iki karo buvo Karaliaučiaus valstybiniame archyve, nurodo ir Stanisławas Rospondas (Seklucjan 1979: 29), tačiau tolesnio jo likimo neaprašo. Gali būti, kad Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje saugomas Seklucjano katekizmas šiuo metu yra vienintelis žinomas originalas.

³⁴ Stango (1929: 15) nuomone, minėtame egzemplioriuje *ieſt* į *będzie* taisęs Janas Maleckis.

³⁵ Stangas (1929: 12–16) nurodo ir daugiau pavyzdžių, kur Mažvydas skiriasi nuo Seklucjano, bet sutampa su Maleckiu.

giesmių knygas įkimšdamas Mažvydas trūkstančios lietuviškos agendos vietą papildyti norejo“. Vaclovo Biržiškos (1960: 86) nuomone, antrają 1566 m. giesmyno dalį sudarė pats Mažvydas, išraukdamas čia ir visus savo senesniuosius raštus. Tačiau jis neatmeta galimybės, kad leisdamas šį rinkinį ir Vilentas „tam tikrą dalį nuo savęs pridėjo, nors ne savo, bet kitų darbo, galimas daiktas, rasto taip pat Mažvydo raštų palikime“.

Tarp Bretkūno perikopės ir šio giesmyno teksto rasti 56 skirtumai. „Sjodžei ape S. Weczere...“ gerokai skiriasi ir nuo „Kosanies“, ir nuo Mažvydo *Katekizmo* teksto. Keletas skirtumų tarp „Kosanies“ ir šio giesmyno teksto gali rodyti, kad pastaras turi tam tikrą ryšį su MžK tekstu ir jo pagrindiniu šaltiniu Seklucjano katekizmu. Aiškus vertimo iš lenkiškojo originalo pėdsakas išlikęs pirmajame sakinyje:

BP I 62,4–6	Ichito naktie kurioie <u>buwa ifchdotas</u> / Eme dona
E 33,4–5	Ichito naktie kurio <u>buwa ifchdū=lltas</u> / Eme dūna
LK 389	Inn der nacht, da er <u>Verraten ward</u> , Nam er das brod
MžG 589,13–14	Ichitoie nakteie kurio <u>tureia bu=lti ifchdūtas</u> / Eme dūna
MžK 26,3–5	Ichitage nakteie \ kuria <u>tureia buti ifchdotas</u> \ e= me dona
SK 13,2–3	tei nocži \ ktorei <u>miał bijć</u> <u>widan</u> \ wžiał chlep

MžG *tureia bu=lti ifchdūtas* atitinka MžK *tureia buti ifchdotas* ir Seklucjano *miał bijć* || *widan*, o „Kosanies“ *buwa ifchdotas* atitinka E *buwa ifchdū=lltas* ir Liuterio *Verraten ward*.

Kadangi šio MžG skyriaus šaltiniai nėra nustatyti, kai kuriose vietose sunku tiksliai pasakyti, dėl kokių priežasčių „Sjodžei ape S. Weczere...“ ir „Kosanis“ skiriasi. Dar vienos su „Kosanimi“ nesutampančios MžG frazės atitinkuoja taip pat galėtų būti lenkiškas Seklucjano katekizmas:

BP I 62,12–13	dawe ghiemus / bilodams / <u>Imkite ir gerkite</u> / <u>wifsi ifch to</u>
E 33,11–13	dawe ghiemus / bi=llodams / <u>Imkite ir gerkite</u> / <u>wifsi ifch</u> <u>to</u>
LK 389–90	gab jn den und sprach: <u>Nemet hin und trincket</u> alle dar aus
MžG 590,2–3	dawe iemus bi=llodamas: <u>Gerkite ifch to wifsi</u>
MžK 26,13–15	dewe gims \ biladams \ <u>Gierkiet ifch ta wifsi</u>
SK 13,12–13	dał ijm \ mowiąć \ <u>pjcie ftego wifscij</u>

Tačiau ši MžG frazė atitinka ir abiejuose lotyniškuose 1529 m. Wittenberge išėjusiouose Liuterio Mažuosiuose katekizmuose, ir vėlesniuose Georgo Majoro (1531) bei Justo Jono (1539) į lotynų kalbą verstuose jo katekizmuose esančią frazę *dedit illis dicens, Bibite ex hoc omnes*. Juose visuose nėra BP ir E skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ randamų žodžių *Imkite ir*, o LK *Nemet hin*

und atitikmenę. Taigi neaišku, ar šiuo atveju MžG galėjo būti pasiremta Seklucjano, ar kuriuo nors lotynišku Liuterio katekizmu.

Sunku nustatyti ir kito skirtumo tarp „Kosanies“ ir giesmyno teksto priežastį:

BP I 62,8–9	kurfai vſch ius <u>ira ifchdodams</u>
E 33,8	kurfai vſch <u>ius būs ifchdūtas</u>
LK 389	der fur euch <u>gegeben wird</u>
MžG 589,17–18	kurfai vſch ius <u>bus ifchdūtas</u>
MžK 26,9–10	kurfai vſch <u>ius bus if̄llotas</u>
SK 13,7–8	ktore ȝawas <u>bēdȝe wijdano</u>

MžG *bus || ifchdūtas* sutampa su MžK *bus if̄llotas* bei SK *bēdȝe wijdano*, tuo tarpu „Kosanies“ *ira ifchdodams* skiriasi nuo E *būs ifchdūtas* ir priartėja prie lotyniškuose Liuterio Mažuosiuose katekizmuose ir Vulgatos Lk 22,19 esančio *datur*. Šiuo požiūriu *Postilės* perikopė skiriasi nuo visų penkių lietuviškų lyginamujų tekštų (žr. dar 2.6 ir 7.1).

3.2. Vis délto dauguma giesmyne įdėto skyrelio sakinių jau nutolę nuo lenkiškojo varianto ir priartėjė prie vokiškojo Liuterio katekizmo ir, žinoma, prie *Postilės* bei Vilento *Enchiridiono* tekštų:

BP I 62,16–17	Tadai dariket / <u>kaip daf̄nai gerfit ant mana atminimo</u>
E 33,16–17	Tatai dariket / <u>kaip daf̄nai gerfit ant mana atminima</u>
LK 390	Solches thut, <u>ſo oft jr trinckt ȝu meinem gedechnis</u>
MžG 590,6–8	Tatai darikite / <u>kaip daf̄nai gerfite / ant mana / atminima</u>
MžK 27,5–7	tatai darikiet <u>kiek kaſſtu gierffit ant atminima mana</u>
SK 14,3–4	tho cžincžie \ <u>ile krocȝ bądžięcie piję na pamiatkę moje</u>
BP I 62,11–12	Schitoiu budu <u>eme Kilika po Wecȝe= res</u>
E 33,10–11	Schitûgi budu <u>eme Kilika po We= cȝeres</u>
LK 389	Desselbigen gleichen <u>nam er auch den kelch nach dem abendmal</u>
MžG 590,1–2	Schitû budu <u>ȝeme kr̄likâ powe= cȝeres</u>
MžK 26,12–13	Schitugi budu <u>pa wecȝie res \ eme kilika</u>
SK 13,10–11	Them obijcžaiem <u>po= wicȝerȝi wȝał \ kelich</u>
BP I 62,15–16	<u>bus prelietas / ant atleidima ghrieku</u>
E 33,15–16	<u>pralietas būs / ant atleidima ghrieku</u>
LK 390	<u>vergoffen wird zur vergebung der funden</u>
MžG 590,5–6	<u>praletas buſs ing atleidima ghreku</u>
MžK 27,3–5	<u>bus ifchle= tas ant atleidima greku iuffu</u>
SK 14,1–3	<u>ieſt wilana na od= pvȝcȝenie grȝechow wa= fchich</u>

Kaip matyti iš čia pateiktų pavyzdžių, vietoj Mažvydo *Katekizme* buvusio *kiek ka || rtu*, išversto pagal Seklucjano *ile || krocȝ*, giesmyno tekste yra *kaip daſnai*, atitinkantis vok. *ſo oft*. Vietoj MŽK esančio *bus iſchle=||tas* (SK 14,1–3 *iſt wilana*; MK 10,4–5 *wylana bę=||dzie*) čia yra *praletas || buſ* (LK *vergoſſen wird*). Nebéra šioje MŽG sintagmoje ir asmeninio įvardžio *tu* daugiskaitos kilmininko *jūſuſ*, nors MŽK ir pagrindiniame jo šaltinyje SK jis buvo. Su vokiškuoju variantu paprastai sutampa ir MŽG teksto žodžių tvarka. Žinoma, norint nustatyti tikruosius Mažvydo giesmyne išspausdinto teksto šaltinius, reikia atlikti išsamią analizę, tačiau tai nėra šio straipsnio tikslas.

3.3. Kai kur šis tekstas dar panašesnis į atitinkamą vokiškų Liuterio Mažujų katekizmų tekštą (Šios vietos juose iš esmės nesiskiria) ir dėl to šiek tiek nesutampa su Vilento *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ ir atitinkamai „Kosanies“ tekstu:

BP I 62,6–7	dawe paſiunti= nems fawa / <u>bilodams</u>
E 33,6	dawe paſiuntiniems fawa / <u>bilodams</u>
LK 389	gabs feinen jungern <u>und sprach</u>
MŽG 589,15–16	dawe paſiuntinems fawa / <u>ir tare</u>
BP I 62,8	Tatai est <u>Kunas mana</u>
E 33,7–8	Tas est <u>Kunas mana</u>
MŽG 589,16–17	Tas est <u>mana kunas</u>
LK 389	Das ist <u>mein leib</u>

Neatmestina čia taip pat ir kurio nors lotyniško šaltinio įtaka giesmyno tekstui. Antai pirmasis MŽG pavyzdys atitinka ir 1539 m. Wittenberge išleisto Justo Jono katekizmo *deditque discipulis suis et dixit* (kituose lotyniškuose katekizmuose vartojamas *participium activi dicens*).

3.4. Atkreiptinas dėmesys į dar vieną MŽG fragmentą, kuris skiriasi ne tik nuo „Kosanies“ ir jai artimiausio E teksto, bet ir nuo MŽK bei vokiškųj ir lenkiškųj katekizmų:

BP I 62,13–15	Tas Ki= likas eſtinauias Testamentas mana Krauieje
E 33,13–14	Tas Kilikas eſti nauias Testa= mentas mana Krauieje
LK 390	Diefer kelch ift das newen testament jnn meinem blut
MŽG 590,3–5	Tas eſt kraujes mana / Nauia Testa= menta
MŽK 26,15–27,1–2	Tas kilikas nauies testamen= tas eſti mana Kraugeie
SK 13,13–15	Ten Kelich nowij Testament iſt wmoiei krewij
MK 10,2–3	Tento kielich jest nowy testament we krwi moie

Kadangi remdamiesi Mažvydo, vokiškaisiais Liuterio, lenkiškuoju Seklucjano, taip pat ir Maleckio katekizmais šito skirtumo paaškinti negalime, žvilgsnis vėl krypsta į lotyniškuosius. Šis sakinas atitinka Justo Jono 1539 m. lotyniškojo katekizmo variantą: *hic est sanguis meus novi testamenti*. Tuo tarpu BP ir E esantis variantas iš esmės sutampa su vokiškaisiais ir 1529 m. lotyniškaisiais bei 1531 m. Majoro verstu katekizmu: *Hic calix Novum Testamentum est in meo sanguine* (B)³⁶.

3.5. Kaip matyti iš čia pateiktų pavyzdžių, Vilento 1570 m. išleistų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies gale įdėtame skyriuje „*Catechisma praftas Textas*“ esantis skyrelis „*Szodžei ape S. Weczere...*“ yra tarsi kompliacinis, t.y. sudarytas iš sakinių, kurių pagrindą sudaro vertimai iš lenkiško (ar lotyniško) bei vokiško originalų. Kas yra šio teksto pagrindinis šaltinis ir kas jį įdėjo – pats Mažvydas, ar Vilentas, kol kas neaišku (tam nustatyti reikia detalesnės analizės), bet išlikę vertimo iš Seklucjano katekizmo pėdsakai rodytų, kad šis tekstas turi ryšį su Mažvydo *Katekizmu*, todėl gali būti pagrįsti Gerulio ir Biržiškos spėjimai, kad prozos tekstus vertė ir į giesmyno antrają dalį įdėjo pats Mažvydas. Tačiau kai kurie rašybos ir morfoligijos dalykai jau sutampa su abiejų Vilento *Enchiridiono* skyrių tekstais.

3.6. Kadangi tarp Bretkūno „*Kosanies*“ ir Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalyje įdėto teksto yra gana daug skirtumų (apie 56, taigi irgi daug daugiau nei tarp „*Kosanies*“ ir E skyriaus „*Sacramentas Altoriaus...*“ teksto), be to, dalis jų susiję su rėmimuski skirtingais originalais, tai jis negali būti laikomas pagrindiniu „*Kosanies*“ šaltiniu.

4. „*Kosanies*“ santykis su Vilento *Enchiridiono* skyriaus „*Sacramentas Altoriaus...*“ tekstu

4.1. Straipsnio įvadinėje dalyje (1.4) buvo minėta, o kalbant apie „*Kosanies*“ santykį su Mažvydo *Katekizmo* tekstu pateiktais pavyzdžiais (2.2) ir kai kuriais faktais (2.3–2.4) jau parodyta, kad „*Kosanis*“ artimiausia Vilento *Enchiridiono*

³⁶ Kadangi nagrinėjamasis tekstas ypatinges tuo, kad sudarytas iš trijų evangelistų Mato, Morkaus ir Luko evangelijų bei Pirmojo Pauliaus laiško Korintiečiams, tai šio fragmento pagrindu galėjo būti ne tos pācios apie Eucharistijos įsteigimą pasakojančios Biblijos vietas. Sakykim, MŽG tapatus atitinkuo yra Mk 14,24: *G τοῦτο ἐστιν τὸ αἷμά μου τῆς διαθήκης*; V *Hic est sanguis meus novi testamenti*; LB *Das ist mein Blut, des newen Testaments*. Labai artimas ir Mt 26,28: *G τοῦτο γάρ ἐστιν τὸ αἷμά τῆς διαθήκης*; V *hic est enim sanguis meus novi testamenti*; LB *das ist mein Blut des newen Testaments*. Su BP, E, MŽK, LK ir SK sutampantį variantą randame Lk 22,20: *G τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἷματι μου*; V *Hic calix novum testamentum est in sanguine meo*; LB *Das ist der Kelch, das neue Testament in meinem Blut*.

skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ (E 33,3–17) esančiam tekstui. Ši BP perikopė nuo jo skiriasi palyginti nedaug – rasti 23 skirtumai; iš jų tik vienas žodžių tvarkos ir vienas skyrybos, nėra ryškių teksto nesutapimų, nė vieno žodžių rašymo didžiąja raide skirtumo, nepridėta ir nepraleista žodžių, todėl labai tikėtina, kad šis tekstas gali būti buvęs pagrindinis „Kosanies“ šaltinis.

Kuo vis dėlto šie palyginti nedideli tekstai skiriasi? Ar nuoseklūs jų nesutapimai? Koks jų santykis su tais pačiais kalbos faktais likusioje vieno ir kito leidinio dalyje? Norint atsakyti į šiuos klausimus, reikia nustatyti kiekvieno besiskiriančio kalbos vieneto bendras vartojimo tendencijas abiejose šaltiniuose. Todėl pirmiausia čia pateikiami visi pastebėti šių tekstu skirumai (išskyrus skyrybos):

3 lentelė

E	BP I
naktie 33,4	naktije 62,5
kurio 33,4	kurioie 62,5
iſchdū= tas 33,4–5	iſchdotas 62,5
dūna 33,5	dona 62,6
pasiuntiniems 33,6	pasiunti= nems 62,6–7
Tas 33,7	Tatai 62,9
ius (2x) 33,8; 33,15	ius (2x) 62,9; 62,15
būs iſchdūtas 33,8	ira iſchdodams 62,9
iſchdūtas 33,8	iſchdodams 62,9
atminima (2x) 33,9; 33,17	atminimo (2x) 62,10; 62,17
Schitūgi 33,10	Schitoiu 62,11
efti nauias 33,13	eftinauias 62,14
vſch 33,14	uſj 62,15
būs 33,15	bus 62,15
pralietas 33,15	prelietas 62,15
pralietas būs 33,15	bus prelietas 62,15
Tatai 33,16	Tadai 62,16

4.2. Iš lentelės matyti, kad daugiausia yra rašybos skirtumų. Jų skaičių didina 3 aiškios Postilės korektūros klaidos: *eftinauias* BP I 62,14, *prelietas* BP I 62,15 ir *Tadai* BP I 62,16. Forma *prelietas* BP užfiksuota tik vieną kartą, visos veiksmažodžio *pralieti* ir veiksmažodinio daiktavardžio *praliejimas* formos rašomos tik su priešdėliu *pra-* (jų yra atitinkamai 17 ir 4), priešdėlis *pre-* nepastebėtas ir kaip kitų veiksmažodžių bei daiktavardžių darybos formantas. Bevar-

dės giminės įvardis *Tadai* (=*tatai*) tepavartotas taip pat tik vieną kartą greta *tatai* (999x) irtatati (2x)³⁷.

4.3. Šioje perikopėje daiktavardžio dat. pl. *paſiuntinems* galūnėje Bretkūnas, skirtingai negu Vilentas, neparašo minkštumo ženklo. Minėto žodžio formos su -iems *Postilėje* nėra visai, tuo tarpu *paſ(f)iuntinems* pavartota 8 kartus. Nerandame su minkštumo ženklu parašyto ir kito ijo kamieno daiktavardžio *moki(n)tinys* daugiskaitos naudininko, čia yra tik *moki(n)tinems* (6x)³⁸, taip pat *waikelems* (2x), *pawargulems* (2x), *nebagelems* (2x), *nebagielems* (1x), *þodžems* (2x), *Iautems* (1x) ir kt. Minkštumo ženklas BP rašomas tik prieš morfologiškai rašomą ijo kamieno daiktavardžių daugiskaitos naudininko galūnę -ams: *broliams* (2x), *braliams* (1x), *pawarguliams* (2x), *þiniams* (1x), *þodžiams* (2x) ir pan.

Vilento *Enchiridione* yra viena daiktavardžio *pasiuntinys* daugiskaitos naudininko forma su -iems E 33,6 ir viena su -ems E 68,12. Kitų šio linksnio ijo kamieno daiktavardžių galūnėse E minkštumo ženklas taip pat retas. Čia pastebėtos dar tokios formos: *Wiriškems* E 42,3; *Heržikems* E 41,18, *ſqtiewainems* E 42,6, *þodžems* (5x), bet *warnikſcziems* E 38,7. Šio kamieno daiktavardžių su morfologiškai parašyta daugiskaitos naudininko galūne *Enchiridione* nerasta. Taigi Vilento tekste žodyje *paſiuntiniems* prieš raidę e parašytas minkštumo ženklas, nors ir retas, tačiau nelaikytinai visai atsitiktiniu dalyku, tuo tarpu *Postilėje* ijo-kamieniuose daiktavardžiuose, kuriuose balsis [a:] po minkštojo priebalsio rašomas fonetiškai, t.y. raide e, minkštumo ženklas nevartojamas nuosekliai.

4.4. Kai kur lyginamuose Bretkūno ir Vilento tekstuose skiriasi tik rašmenys: η / i; ū / u; v / u; ſch / þ; ü / o. Sie skirtumai tarp E ir BP paprastai reguliarūs. Antai *Enchiridiono* tekste 2 kartus randame asmeninio įvardžio tu daugiskaitos galininko grafinį variantą *τhus*, o „Kosanye“ – *ius*. Vilento raštuose raidė η³⁹ žymi balsius [i], [i:] ir priebalsi [j] ir yra dažna tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje, tiek gale. Bretkūnas žodžio pradžioje jos nevartoja visai, viduryje palginti retai (37x) – paprastai tik nelietuviškuose vietovardžiuose, asmenvar-

³⁷ Sie 2 *tatati*, matyt, irgi laikytini BP korektūros klaidomis.

³⁸ Retkarčiais tokią pastarojo daiktavardžio formą pastebime tik Bretkūno verstame Naujajame Testamente: *Mokintiniems* Mt 16,20, Mt 17,24, tačiau Mt 14,19 jis jau taisomas į *Mokintinems*. Čia reikėtų atkreipti dėmesį dar į tai, kad Bretkūnas, taisydamas savo NT, minkštumo ženkla prieš balses e ir ē gana dažnai braukia, ypač po priebalsių k, g, d, kiek rečiau po s ir l: *ilchkieltas*→*ilchkelas* Mt 11,25; *uþmokies*→*uþmokes* Mt 6,4; *gieras*→*geras* Mt 1,19, Mt 7,17; *pagiend*→*pagend* Mt 5,13; *Todiel*→*Todel* Mt 5,23; 6,25; 7,24; 12,27; 14,7; *Aþiestuoſius*→*Aþeluoſius* Mt 4,24; *sietu*→*setu* Mt 13,14; *Dwafies*→*Dwaſes* Mt 1,19; *paſlieptos*→*paſleptos* Mt 6,18.

³⁹ η = y; Vilento *Enchiridione* vartojami abu rašmenys – η ir y.

džiuose, tautovardžiuose ir svetimžodžiuose (pvz., gen. sg. *Egijpto* BP I 102,22; gen. sg. *Tjra* BP II 364,15; nom. sg. *Sjrachas* BP I 190,24; acc. pl. *Egijpciakus* BP I 225,19; *Sjmbolum* BP I 71,20; *Kjrieleison* BP I 61,18). Žodžio gale šią raidę *Postilėje* iš viso randame 4 kartus ir tik jungtuke *bej* (BP I 30,13; BP I 46,18; BP II 332,4 ir BP II 466,10). Ivardžio *tu* daugiskaitos galininkas *Postilėje* jokių grafinių variantų neturi, joje tėra forma *ius* (84x). *Enchiridione* vartojo 3 grafiniai variantai: *ius* (15x), *ius* (3x) ir *yus* (3x)⁴⁰, bet pats dažniausias yra su rašmeniu *ȝ*. Vilento EE yra taip pat 3 variantai: *ius* (52x), *ius* (3x) ir *jus* (1x), bet ir čia pats dažniausias *ius*. Taigi Bretkūnas „Kosanyje“ nuosekliai laikosi visai *Postilei* būdingos rašmens *ȝ* nevartojimo žodžio pradžioje ir acc. pl. *ius* rašymo tradicijos.

4.5. Rašmens *ū*⁴¹ Bretkūnas nevartoja ilgajam [*u·*] žymėti taip kaip Vilentas žodyje *būs*. Brūkšnelis virš *u* *Postilėje* yra abreviatūros ženklas, tepasitaikantis, beje, tik vieną kartą žodyje cond. 3 pl. *paiūk=||tu* ‘iprastu’ BP I 244,9–10. Fordas (1969: 112) formą *būs* laiko žemaitybe. *Postilėje* veiksmažodžio *būti* būsimojo laiko 3a. forma grafinių variantų neturi – joje terandama *bus* (309x), o štai *Enchiridione* jie yra 3: *bus* (9x), *būs* (6x) ir *buſs* (1x), *Euangelijose bei Epistolose* – 2: *būs* (74x) ir *bus* (35x). Taigi BP perikopėje randama forma *bus* atitinka bendrą šios formos rašymo visoje *Postilėje* principą.

4.6. Lyginamuosiuose tekstuose 2 kartus pavartotas prielinksnis *už*. Pirmą kartą jo rašyba BP ir E sutampa (*vſch* E 33,8 ir *vſch* BP I 62,8), antrą – jau skiriasi (*vſch* E 33,14 ir *uȝ* BP I 62,15). Šis skirtumas dvejopas: 1) *v* / *u* ir 2) *ſch* / *ȝ* rašymas, bet abiems atvejais dėsningas.

1) Raidė *v* Vilento *Enchiridione* žodžio pradžioje paprastai žymi balsi *[u]*: su *v* šioje pozicijoje rasti 76 pavyzdžiai ir tik vienas su *u* (*uȝ* E 75,10). *Postilėje* žodžio pradžioje *v* balsiams [*u*, *u·*] žymėti vartojo daug rečiau: joje rasti 869 žodžiai su *u* ir tik 7 su *v* (5 iš 7 yra perikopėse, 2 pamoksle)⁴². Prielinksnis *už* čia taip pat rašomas su *u*: tiek perikopėse, tiek pamoksluose, „Passijose“ ir maldose dažniausiai randame *uȝ* (77x). BP tėra vienintelis pavyzdys – ir jis šioje perikopėje, kai prielinksnis *už* parašytas su mažaja *v*.

⁴⁰ 2 iš jų yra pirmuojuose E puslapiuose (E 2,7 ir E 2,15). Jie rengiant kompiuterinę žodžių formų konkordanciją surinkti iš Fritzo Bechtelio 1882 m. perspausdinto Vilento *Enchiridiono*, kadangi Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomame egzemplioriuje 4 pirmųjų puslapių trūksta. Bechtelis vietoj *ȝ* visur vartoja rašmenį *y*.

⁴¹ Diakritinis ženklas virš *u* raidės BP, EE ir E laikomas brūkšneliu, o ne cirkumfleksu (plg. Bechtel 1882: XVIII, Gerullis 1927: 68–75, Palionis 1967: 25–26 ir kt.), taip pat ir virš raidžių *a*, *o*, *i*, *e*, *m*, *n*, virš kurių brūkšnelis BP (kaip ir virš *u*) yra abreviatūros ženklas.

⁴² Prielinksniai su didžiaja *V* į šiuos skaičius neįtraukti, nes rašmuo *U* nei BP, nei E nevartojamas, o *V* atitinka ir balsius [*u,u·*] ir priebalsi *[v]*.

2) Tas pat pasakyti ir apie rašmenų *ſch* ir *þ* santykį šitame prielinksnyje: visame *Enchiridione* su *ſch* randame 24 pavyzdžius, o su *þ* – 19, EE atitinkamai yra 126 ir 47 pavyzdžiai. Tuo tarpu *Postileje* ir su *ſch* téra vienintelis pavyzdys – jis vélgi šioje perikopéje, o su *þ* – net 81. Taigi Bretkūnas čia su viena išimtimi išlaiko morfologinį šio prielinksnio rašymo principą. Šiuo skardžiojo ir dusliojo priebalsio žodžio gale neutralizacijos atveju *Postileje* nuosekliai rašomas skardusis.

Prielinksnio už grafiniai variantai ir jų dažnumas tose BP perikopése, kurios yra ir EE (V), pamoksluose (Ø), „Passijose“ (#), „Kosanye“ (k), maldose (m), E ir EE pateikiami šioje lentelėje:

4 lentelė

	BP						E	EE
	V	Ø	#	k	m	BP iš viso		
uþ	19	44	12	1	2	77	1	0
vſch				1(!)		1(!)	22	126
vþ						0	16	47
Vþ	1	3				4	2	0
VSþ		2				2	0	0

Taigi tik vieną kartą visoje *Postileje* terandamas rašmenų *v* ir *ſch* parašymas prielinksnyje *už*⁴³ yra vienas iš faktų, rodančių, kad Bretkūnas gali būti naudojėsis šiuo Vilento *Enchiridiono* tekstu. Antroje „Kosanies“ pastraipoje jau apsižiūrėta ir Vilento *vſch* E 33,14 pakeistas į Bretkūnui iprastą *uþ* BP I 62,15.

Ar galėjo čia turėti įtakos kiti į „Kosanij“ panašūs tekstai? Kaip juose rašomas šis prielinksnis? Vilento išleistų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies skyrelyje „Sžodžei ape S. Wecžere...“ ir *Enchiridiono* skyriuje „Trumpas klausimas ir priepruwimas...“ esančiamė tekste randame tik variantą *vſch* (po 2x). Tuo tarpu Bretkūno išleistame Mažvydo *Paraphrasyje*, kaip ir jo *Katekizme*, abiejose pastraipose yra *vþ*. Vadinas, „Kosanies“ pirmojoje pastraipoje išspausdintas *vſch* sietinas su Vilento rašyba ir, žinoma, labiausiai su nedaug nuo šios perikopės tesiskiriančiu E skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ tekstu.

4.7. Sudėtingas rašmenų *ü* ir *o* skirtumo klausimas žodžiuose *duona*, *išduotas*, *išduodamas* jau aptartas 2 skyriaus 2.2. Teiginiu, kad rašmuo *o* *Postileje* žymi ir balsi [o·], ir dvigarsi [uo], neprieštarautų ir kitas „Kosanies“ pavyzdys,

⁴³ BP varto jamas ir ilgesnis šio prielinksnio variantas *uþu* (110x), bet jo rašyba neįvairuoja (i šių skaičių taip pat neįskaičiuoti didžiajų *V* prasidedantys *VSþu* (5x) ir *Vþu* (3x), EE terastas *vþunieka* 215,4, o E *uþu* nepastebėtas visai.

kuris o vietoj į rašymu skiriasi nuo *Enchiridiono* ir, beje, nuo visų kitų čia lyginamų tekstų. Tai parodomojos įvardžio šitas vienaskaitos įnagininko įvardžiuotinė forma *Schitoiu* BP I 62,11, E yra *Schitūgi* E 33,10 (kituose šaltiniuose *Schitugi* MŽK 26,12, *Schitū* MŽG 590,1 ir E 68,16, *SChitū gi* MŽP 8(142),4). BP tėra 2 šios formos pavyzdžiai: be jau minėtojo, vienas dar yra „*Passijose*“ BP I 358,23. Neįvardžiuotinės formos galūnė BP rašoma dvejopai: -*ū* (8x, tik pamoksluose) ir -*u* (6x, taip pat tik pamoksluose).

Šis „*Kosanies*“ įvardis skiriasi nuo *Enchiridione* esančio dar ir tuo, kad neturi postpozicinės dalelytės -*gi*. Tokių kaip E 33,10 įvardžio šitas vienaskaitos įnagininko formos *Schitūgi* visoje *Postilėje* nėra nė vienos. Iš Hermanno (1926: 116) suregistruotų įvardžių su dalelyte -*gi* matyti, kad BP jų apskritai yra labai nedaug: parodomieji įvardžiai teužfiksuoja 3 kartus: *tiegi* BP I 188,9 ir BP II 360,16 bei *Tamgi* BP II 396,20⁴⁴. Ir Vilento raštuose jie taip pat labai reti: *Enchiridione* su dalelyte -*gi* tėra tas vienas pavyzdys, o EE – tik *taisi* BP 190,9 (Hermann 1926: 111)⁴⁵.

4.8. Raidės o rašymas BP gen. sg. *atminimo* galūnėje vietoj Vilento -*a* taip pat laikytinas sistemingu skirtumu: visoje BP randame 7 šio žodžio vienaskaitos kilmininko formas su galūne -*o* ir tik 2 su -*a*, tuo tarpu E ir EE visur vartojamos tik formos su galūne -*a*: atitinkamai 4x (E 33,9; E 33,17; E 68,15; E 68,21) ir 1x (EE 171,4). Tačiau „*Kosanyje*“ yra dar vienas o-kamienio daiktavardžio vienaskaitos kilmininkas ir jo galūnė, kaip ir E, taip pat yra -*a*: *atleidima* BP I 62,13 ir E 33,15. Katra šio daiktavardžio forma dažnesnė BP? BP gen. sg. *atleidima* terastas 4 kartus, o štai *atleidimo* – 18 kartų. Taigi ir vienas, ir kitas žodis BP daug dažniau rašomas su galūne -*o*.

Iš visų čia lyginamų tekstų *atleidimo* randame tik Bretkūno paskelbtame Mažvydo *Paraphrasyje*. Kituose šaltiniuose vartojama kita prielinksnių konstrukcija: *ing* su galininku. Tačiau visuose šaltiniuose, išskyrus, žinoma, „*Kosanij*“, yra gen. sg. *atminima*. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad BP prieš žodį *atminimo* einančiam įvardyje gen. sg. *mana* paliekama galūnė -*a*. Šio įvardžio formų su galūne -*a* ir -*o* santykis BP visai kitoks nei minėto daiktavardžio: čia randame 319x *mana* ir tik 8x *mano*. Remdamiesi Kleino gramatika galime mėginti nustatyti priežastį, kodėl o-kamienio daiktavardžio vienaskaitos kilmininko galūnė -*a* BP keičiamā į -*o*. Kleinas nurodo, kad ne visi lietuviai

⁴⁴ Čia reikėtų pridėti dar parodomujų įvardžių bevardės giminės formas: *Tataigi* (3x) ir *fchitaigi* (2x).

⁴⁵ Tuo tarpu MŽK šio įvardžio vienaskaitos įnagininkas pavartotas net 3 kartus: *Schitugi* 26,12, *schitogi* 37,16 ir *Schytogi* 34,12 ir dar 2 kartus kituose raštuose *Schytogi* 103,12 ir 142,4 (Urbas 1996: 365). Ar Vilentui verčiant *Enchiridioną* čia nėra turėjęs įtakos Mažvydo *Katekizmas*? Juolab kad yra ir daugiau pavyzdžių, kur Vilentas nukrypsta nuo Liutерio ir priarteja prie Mažvydo *Katekizmo* (ar jo šaltinių).

kilmininko galūnę ištaria kaip *o*, kad dalis įsrūtiečių, gyvenančių prie Didžiosios Lietuvos sienų yra „pasiskolinė“ 1-osios linksniuotės vienaskaitos kilmininko ir 1-osios asmenuotės būtojo laiko 3 a. galūnę *-o*, bet Tilžės, Ragainės ir iš dalies įsrūties apskrityse įprastesnė yra galūnė *-a*. Tačiau jo gramatikoje paliekama *-o*, norint vienaskaitos kilmininką atskirti nuo vienaskaitos galininko ir būtojo laiko 3 a. nuo esamojo laiko 3 a. (PLKG: 406, 439). Matyt, ir Bretkūnas norėjo, kad spausdintame tekste atskirkštų šie linksniai (daug kur konstekstas reikalavo aiškumo⁴⁶), ir dėl tos pačios priežasties jis, kaip ir Kleinas, émė dažniau rašyti *-o* nei *-a*.

4.9. Pirmajame BP ir E tekštų sakinyje matome 2 morfologijos skirtumus, susijusius su skirtinga autorių tarme: Valentui būdingi sutrumpinti moteriškosios giminės vienaskaitos vietininkai *naktie* ir *kurio*⁴⁷ Bretkūno keičiami pilnosiomis formomis *naktije* ir *kurioie*, tačiau, matyt, per neapsižiūréjimą paliekama trumpoji įvardžio forma *schito*. Abiejose BP dalyse užfiksuota tik ši vienintelė trumpoji pastarojo įvardžio forma ir 6 pilnosios, beje, visos pamoksluose: *schitoie* BP I 92,15; BP I 154,12; BP II 121,12; BP II 488,4 ir *Schitoie* BP I 90,8; BP II 149,15. *Enchiridione*, pagal Fordo (1969: 41) apskaičiavimus, yra 45 trumposios ir 23 ilgosios *ā*-kamienių vardažodžių vienaskaitos vietininko formos. Šio įvardžio jis nurodo esant po vieną ilgają ir trumpąją formą: *schito* E 33,4; *schitoie* E 68,10. Tačiau *iā*-kamienių formų Fordas nefiksavęs ir 2 kartus pasitaikiusi forma f. ines. sg. *kurio* E 33,4 ir E 68,11 jo studijoje neįskaičiuota. Visoje *Postilėje* moteriškosios giminės įvardžio *kuri* vienaskaitos vietininko trumposios formos néra, nors polinkis trumpinti jau pastebimas – 2 iš 5 yra aptrumpėję, bet j dar išlaikytas: *Kurioie* BP I 54,4, *kurioie* BP I 62,5 ir BP I 131,1; *kurioi* BP II 205,12 bei *kurioij* BP I 415,3⁴⁸. Atsižvelgiant į tai, kad su-

⁴⁶ Kad Bretkūnas juto būtinumą skirti vienaskaitos kilmininką nuo galininko ir suprato šių linksnių skirtumą, galima pailiustruoti kad ir tokiu pavyzdžiu: *Tliku [...] ing wiena Wieschpati IEſu Kristu / Sunu || Diewo wienatighi / ir iſch Tiewo gimufi / pirm wiſſu || amſiu / Diewa iſch Diewo / ſchwiefumä iſch schwiefu= ||mo / Diewa tikra iſch Diewo tikro / gimdita / nedarita [...]* BP II 184,4–10.

⁴⁷ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad E vienaskaitos vietininkas *kurio* čia atsirađęs nutolstant ne tik nuo LK, bet ir nuo MŽK bei vieno iš jo šaltinių – Seklucjano katekizmo ir priartėjant prie Maleckio katekizmo ir jo šaltinių:

E 33,4–5	<i>schito naktie kurio buwa iſchdū= tas</i>
LK 389	<i>Inn der nacht, da er Verraten ward</i>
MŽK 26,3–4	<i>ſchitage nakteie \ <u>kuria</u> tureia buti iſchdotas</i>
SK 13,2–3	<i>tei nocj \ <u>ktorei</u> miał bijć widan</i>
MK 9,4–5	<i>tey nocy w <u>ktorą</u> wydan był</i>

⁴⁸ Vardažodžių (*iā*) kamieno vienaskaitos vietininkas su sutrumpintais galūnės variantais -oj arba -o dabar vartoamas visame lietuvių kalbos tarimių plote, išskyrus vakarų žemaičius ir

trumpinta forma *ſchito* BP tepavartota tik vieną kartą ir gali būti užsilikusi nurašant šį tekštą iš *Enchiridiono*, ji nelaikytina Bretkūno kalbos morfologijos ypatybe. Dabar ši forma kartais patenka šalia kitų XVI a. autorų pavyzdžių, iliustruojančių sutrumpėjusias vienaskaitos vietininko galūnes (plg. Rosinas 1995: 60, kur *ſchito* BP I 62 pateikiama kartu su Mažvydo *Scho* Mž 408, *Kurio* Mž 296, Vilento *kofno* E 22, *to* EE 143 ir kt. kaip žemaitiškas moteriškosios giminės įvardžių vienaskaitos inesyas).

Vilento vartojoama forma *naktie*, kaip ir *kurio*, Bretkūno *Postilēje* nepastebėta nė karto. Apskritai joje terasti tik 2 šio žodžio vietininkai: *naktije* BP I 62,5 ir *nakteie* BP I 394,19. Laikui nusakyti čia paprastai vartojoamas galininkas *nakti* (37x) ir prieveiksmis *nacže* (2x). Kadangi abu vietininkai pavartoti verstame tekste, jie gali būti aiškintini kitų kalbų įtaka (pvz., vok. *in der Nacht*; lo. *in nocte*). *Enchiridione*, be *naktie*, yra ir dar vienas *i*-kamienio daiktavardžio vienaskaitos vietininkas *macie* E 8,21⁴⁹.

„Kosanyje“ išlikusi trumpoji moteriškosios giminės vienaskaitos inesyo forma *ſchito* rodytų, kad Bretkūnas nevertė šio „sudurstyto“ teksto iš vokiečių kalbos pats, o naudojosi jau išverstu Vilento katekizmo tekstu. Be to, naudojimasis šiuo tekstu yra palikęs BP perikopėje ir daugiau pėdsakų. Didelę jo įtaką rodo 5 kartus BP tekste pasitaikančios tos pačios aukštaitiškos veiksmažodžio liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formos su formantu *-ki-* ir viena su *-ke-*, nors visoje *Postilēje* išprastesnės žemaitiškos su formantu *-ke-* (apie tai išsamiau 2.3 kalbant apie „Kosanies“ santykį su Mažvydo *Katekizmo* tekstu). Dvi iš penkių „Kosanyje“ esančių ir su *Enchiridiono* formomis sutampančių išvis terandamos tik šiame *Postilēje* fragmente – *walgikite* ir *gerkite*. Toks visų liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formų sutapimas ir akivaizdus nutoylimas nuo bendros jų vartojimo tendencijos *Postilēje* negali būti atsitiktinis reiškinys. Bretkūno stengimasis išlaikyti tokias pačias formas galėtų būti aiškinamas tuo, kad šis tekstas buvo nuolat kartojamas per pamaldas, daugelio kunigų jau mokėtas atmintinai, ir dėl to nenorėta formų įvairavimo.

Be to, lyginant *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ tekštą su pagrindiniu jo šaltiniu – 1543 m. Leipzigie išleistu Liutero Mažuoju kate-

dalį Klaipėdos krašto aukštaičių, o sveika galūnė užfiksuota gana mažame dabartinių lietuvių kalbos šnekų plote ir tik greta sutrumpėjusio jos varianto (LKA III 1991: 49. Žemėl. Nr. 44).

⁴⁹ Šios galūnės atitinka dabartinių žemaičių *i* kamieno moteriškosios giminės vietininko senosios galūnės *-ēje* sutrumpintą variantą *-é* (tariama *-ie*). Tik pačiame pietiniame ploto pakraštyje vartojamos ir gretiminės formos su *-y*, o prie žemaičių paribio esančios šiaurinių vakarų aukštaičių – Auksučių, Kruopių, Šakynos – šnekatos šalia aukštaitiškų šio kamieno vienaskaitos vietininko formų vartoja formas ir su žemaitiška galūne *-ie* (i bendrinę kalbą fonetiškai transponuojama *-ē*) (LKA III 1991: 52. Žemėl. nr. 46). Tokį šio žodžio vietininką vartojo ir Mažvydas *Katekizme* (1x) bei kituose raštuose (4x).

kizmu, matyti, kad Vilentas kai kur vertė griežtai nesilaikydamas Liutero teksto. Bretkūnas tų neatitikimų paprastai neatitaiso, bet seka Vilentu:

E 33,4–5	ſchito naktie <u>kurio</u> buwa ifchdū= tas
BP I 62,4–5	ſchito naktije <u>kurioje</u> buwa ifchdotas
LK 389	Inn der nacht, <u>da</u> er Verraten ward
E 33,6	dawe paſiuntiniems ſawa / <u>bilodams</u>
BP I 62,6–7	dawe paſiunti= nems ſawa / <u>bilodams</u>
LK 389	gabs feinen jungern <u>und sprach</u>
E 33, 11–12	dekaſoia ir dawe ghiemus <u>bi= lodams</u>
BP I 62,12	dekaſoia ir dawe ghiemus / <u>bilodams</u>
LK 389	dancket und gab jn den <u>und sprach</u>
E 33, 5–6	dekaſoia lauſe / ir dawe paſiuntiniems ſawa
BP I 62,6–7	dekaſoia lauſe / ir dawe paſiunti= nems ſawa
LK 389	danckt <u>und</u> brachs Und gabs feinen jungern
E 33,10–11	eme Kilika po We= cžeres
BP I 62,11–12	eme Kilika po Wecže= res
LK 389	nam er <u>auch</u> den kelch nach dem abendmal

Jei Bretkūnas būtų vertės šį tekštą iš kurio nors vokiško Liutero Mažojo katekizmo pats ar bent lygięs su kuriuo nors leidimu (šios vietas įvairiuose vokiškuose leidimuose paprastai nesiskiria), būtų, ko gera, atkreipęs dėmesį į tokius, kad ir nedidelius, nukrypimus ir nors keletą pataisęs. Mažai tikėtina, kad šiuos fragmentus būtų išvertės lygiai taip kaip Vilentas.

Vilento rašybos pėdsaku laikytinės ir jau minėtas (4.6) rašmenų *v* ir *ſch* rašymas prielinksnyje už: *vſch* BP I 62,8 ir *vſch* E 33,8. Kaip parodyta 4 lentelėje, *vſch* visoje BP pavartotas vienintelj kartą. Antroje „Kosanies“ pastraijoje Vilento *vſch* E 33,14 pakeistas į Bretkūnui įprastą *uſ* BP I 62,15. Vilento išleistų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies skyrelyje „Sžodžei ape S. Wecžere...“ ir *Enchiridiono* skyriuje „Trumpas klaufimas ir prieprowimas...“ esančiamame tekste taip pat randame variantą *vſch* (po 2x).

Vertėtų atkreipti dėmesį dar į vieną įdomų *Postilės* leksikos faktą, kuris taip pat galėtų būti laikomas argumentu, kad Bretkūnas nevertė „Kosanies“ pats, o naudojosi Vilento parengtais tekstais. Abiejuose *Postilės* tomuose téra tik vieną kartą pavartotas laiko prieveiksmis *dažnai* ir būtent „Kosanyje“. BP visur vartojamas kitas laiko prieveiksmis, turintis veiksmo dažnio reikšmę ir kartu žymintis

veiksmo kartojimą(si). Tai prieveiksmis *tankiai*: *kof̄nam pareitissi tankei ir be paliowimo || melstissi* BP II 99,16–17; *kita ifschwiſi || tankei didi keli keliauenti / nu þeme nu wandeimi* BP II 377,1–2; *Tac̄iau tankieie schitokie || schturmai nuramdamai* BP I 199,19–20 ir pan. Jo nelyginamasis laipsnis rašomas dvejopai: *tankei* (35x) ir *tankieie* (11x), abu variantai pavartoti iš viso 46 kartus. Čia pasitaiko ir šio prieveiksmio aukštesnysis laipsnis, padarytas su priesaga *-iaus*: *tankiaus* (3x). Tose Bretkūno versto Naujo Testamento dalyse, iš kurių yra perikopių *Postileje*, taip pat paprastai randamas prieveiksmis *tank(i)ei* ir *tankiaus*, atitinkantis Liuterio Biblijos (1546) *offt* ir *óffter*: Mt 17,15 (2x), Apd 26,11, 2 Kor 8,22, 2 Kor 11,23 (2x), 2 Kor 11,26 (2x).

Pats sakiny, kuriame yra vienintelis *Postileje* laiko prieveiksmis *dažnai*, nuo Vilento E skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ sakinio skiriasi labai nedaug:

BP I 62,16–17	Tadai dariket / kaip <u>dažnai</u> gerſit ant mana atminimo
E 33,16–17	Tatai dariket / kaip <u>dažnai</u> gerſit ant mana atminima

Prieveiksmis *dažnai* yra ir Vilento E skyriuje „Trumpas klausimas ir prieprovimas...“ E 68,20. Iš viso E jis rastas 2 kartus, o *tankiai* čia nepastebėtas visai. Tačiau EE greta 2 kartus pavartoto *dažnai* (125,10 ir 189,7) randame ir 7 *tankei*, vadinas, Vilentas vartojo abu laiko prieveiksmius. Prieveiksmis *dažnai* yra ir Vilento išleistų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies gale įdėtame skyrelyje „Sjodžei ape S. Weczere...“, kuris beveik identiškas su antruoju *Enchiridiono* tekstu (apie tai žr. 5 sk.). O štai Mažvydo *Katekizme* ir Bretkūno išleistame jo *Paraphrasje* yra lo. *quotescunque* ir le. *ile krocž* atitinkantis *kiek kartu*⁵⁰.

Postileje laiko prieveiksmis *tankiai* varto jamas tik pamoksluose, išskyrus vieną pavyzdį, esantį „Passijose“. Jei jis pasitaikytų ir perikopėse, galėtume palyginti su atitinkamomis Vilento EE vietomis ir nustatyti, ar Vilento vartojamą *dažnai* Bretkūnas nuosekliai keičia į *tankiai*. Tačiau tokią vietą šiose knygose néra, bet štai vietoj EE skyriuje „Historia apie Muka || ir Smerti Pona muſu Iefaus || Christaus / pagal ketu=||riu Euangelistu“ Vilento pavartoto *dažnai Postiles „Passijose“* atitinkamame sakinyje vis dėlto randame *tankiai*:

EE 189,6–8	Ne= ſa Iefus <u>dažnai</u> ſuffieidlawa fu paſiuntineis ſa= wa.
BP I 365,12–14	nes IEſus the <u>tankieie</u> ſuffieidawa fu ſawa Apaſchta= lais.

Tas faktas, kad BP greta 49 kartus pavartoto laiko prieveiksmio *tankiai* terandamas tik vienas *dažnai* ir tiktais sakinyje, kuris yra ir Vilento E tekstuose

⁵⁰ Liuterio Biblijos (1546) wie offt Bretkūnas savo NT taip pat kai kur išverčia *kiek || kartu* Mt 23,37 ir *kiekas || kartu* Lk 13,34.

bei jo išleisto Mažvydo giesmyno skyrelyje, sustiprina prielaidą, kad BP sudarytojas naudojosi kuriuo nors iš šių tekštų.

Kaip šalutinį argumentą, kad Bretkūnas nevertė šio teksto pats, greta kitų galėtume nurodyti dar ir asmenvardžio *Kristus* rašymo faktą. Tieki verstame, tiek pusiau originaliame BP tekste pastebimas aiškus polinkis asmenvardži *Kristus* (taip pat ir žodžius *krikštas*, *krikštyti*, *krikščionis*, *krikščioniškas*, *krikščionystė*) rašyti su *K: Kristus abiejuose Postilės* tomuose pavartotas 1793, o *Christus* – tik 34 kartus. Kaip ši asmenvardži Bretkūnas rašo perikopėse, pamoksluose, „*Passijose*“, maldose ir Vilentas *Enchiridione*, taip pat *Euangeliose bei Epistole* ir Mažvydas savo raštuose (Mž) atspindi ši lentelę:

5 lentelė

	BP						E	EE	Mž
	∇	∅	#	k	m	BP iš viso			
Kristus	16	1765	6		5	1792	0	0	0
Kr̄stus		3				3	0	0	0
Christus	6	17	10	1		34	61	110	332

Vadinasi, nepaisydamas didelės originalų rašybos įtakos, ši asmenvardži Bretkūnas stengesi rašyti su *K* (1792x), tuo tarpu Vilentas E, EE, taip pat ir Mažvydas savo raštuose vartoja tik formą *Christus* (atitinkamai 61x, 110x ir 332x). Jei Bretkūnas būtų vertęs ši tekstą pats, tikėtina, kad šiame asmenvardyje būtų parašės rašmenį *K*, o ne *Ch*. Beje, taip rašyti vėliau savo gramatikoje siūlė ir Kleinas, nes *ch* vartojoama tik svetimuose žodžiuose ir lietuviai „šią raidę⁵¹ vos gali teisingai ištarti“ (PLKG: 421). Dar ir dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse priebalsis [ch] (kaip ir [h] bei [f]) laikomas nauju ir retai tevartojamu⁵².

5. „Kosanies“ santykis su Vilento *Enchiridiono* skyriaus „Trumpas klausimas ir prieprovimas...“ tekstu

5.1. I lyginamają *Postilės* perikopę panašus antrasis *Enchiridiono* tekstas išspaisdintas skyriuje „Trumpas klausifi=||mas ir prieprovimas tu kurie || nor

⁵¹ Pavyzdžiai rodo, kad turima galvoje ir *h*, ir *ch*.

⁵² Beveik visoje Lietuvoje vietoj priebalsio [ch] paprastai tariamas [k], išskyrus Klaipėdos kraštą, kur šnekos ilgą laiką buvo veikiamos vokiečių kalbos, ir pietrytinius bei rytinius tarmių ploto pakraščius, kur jaučiamas stiprus slavų kalbų poveikis (LKA II 1982: 108–109). Žemaičiai dūnininkai ir dounininkai su [ch] taria tik kelis žodžius ir tai tik jaunesnės kartos atstovai (Grinaveckis 1973: 284–285).

prijmti schventaghi Sacra=||menta Altoraus. M. M.“ (E 68,10–21). Jame pateikiant klausimus bei atsakymus aiškinama Eucharistijos reikšmė. Šis fragmentas eina kaip atsakymas į trečiąjį klausimą, nors juo tik prašoma pasakyti „þodžus testamenta apie schwen=||tarę swetafti altoraus“. Jau Fritzui Bechteliui (1882: IV) buvo kilusi mintis, kad *M.M.* gali būti Martyno Mažvydo kriptonimas, nes buvo žinoma, kad Mažvydas vertės į lietuvių kalbą ir liturginius raštus. Bechtelis spėjo, kad Vilentas tik perrašė ši skyrių savo tarme. Jurgis Gerulis (1927: 68) ir Vaclovas Biržiška (1957: 159; 1960: 108) visą skyrių laikė paties Mažvydo išplėstu 1547 m. *Katekizmo* skirsneliu „Ape Swetafti alba Sacramenta altariaus...“, kurį Vilentas išspausdinės iš išlikusio Mažvydo rankraščio.

5.2. Tačiau šiame *Enchiridiono* skyriuje esantis lyginamasis tekstas gerokai skiriasi ne tik nuo „Kosanies“ ir E skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“, bet ir nuo Mažvydo *Katekizmo* atitinkamo teksto. Jis beveik identiškas su jau 3 šio straipsnio skyriuje minėtu Vilento 1570 m. išleistu Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies tekstu „Sžodžei ape S. Weczere...“ (MŽG 589–590), esančiu giesmyno gale įdėtame skyriuje „Catechisma prastas Textas“. Jie tesiskiria tik keletu nereikšmingų rašybos dalykų: *Ponas* E 68,10 – *POnas* MŽG II 633,12; *Kylika* E 68,16 – *kylika* MŽG II 634,1; *po wecžeres* E 68,16 – *powe=||cžeres* MŽG II 634,1–2; *ghiemus* E 68,17 – *iemus* MŽG II 634,1; *tò* E 68,18 – *to* MŽG II 634,3; *kraujes* E 68,18 – *krauifies* MŽG II 634,4; *ius* E 68,19 – *ijus* MŽG II 634,5; *pralietas* E 68,19 – *praletas* MŽG II 634,5; *ghrieku* E 68,20 – *ghreku* MŽG II 634,6 (čia paminėti visi pastebėti skirtumai).

Kadangi *Gesmių Chriksczoniskų* II dalis išėjo 9 metais anksčiau už *Enchiridioną*, tai į savo katekizmą ši teksta Vilentas galėjo perkelti ir iš minėto Mažvydo giesmyno, o ne tiesiogiai iš Mažvydo rankraščio, kaip nurodo Gerulis (1927: 68) ir Biržiška (1957: 159; 1960: 108).

Tarp „Kosanies“ ir E skyriaus „Trumpas klausimas ir prieprawimas...“ teksto yra ne mažiau kaip 55 skirtumai. Kadangi kiti nesutapimai panašūs kaip tarp „Kosanies“ ir Mažvydo giesmyno II dalyje esančio skyrelio „Sžodžei ape S. Weczere...“ (apie tai 3.1–3.6), jie čia plačiau nebus apžvelgiami.

6. „Kosanies“ santykis su Mažvydo *Paraphrasio* tekstu

6.1. Penktasis į *Postilės* „Kosanij“ panašus tekstas, randamas iki 1591 m. išėjusiucose leidiniuose, yra Mažvydo *Paraphrasyje*. Ši Mažvydui priskiriamą vertimą jau Bretkūnas įdėjo į savo *Giesmes Duchaunas* ir išleido 1589 m. kartu su *Kancionalu* bei *Kollectomis*. Spėjama, kad jis dar 1572 ar 1574 buvo išleidęs Vilentas (Gerullis 1927: 2; 89), tačiau leidinys nėra išlikęs. Gerulis nustatė, kad *Paraphrasis* verstas iš 1558 m. Prūsų agendos „Preußische Kirchenordnung“

(toliau – KO). Tačiau, kaip bebūtų keista, šis i „Kosanij“ panašus tekstas nėra verstas iš minėtosios agendos. Tie patys pavyzdžiai, kuriais remtasi aukščiau (2.2), ir čia parodytų, kad jis verstas ne iš vokiško šaltinio. *Paraphrasio* tekstas labai artimas Mažvydo *Katekizmo* tekstui ir jo pagrindiniams šaltiniui – Seklucjano katekizmui. Štai keletas sintagmų, rodančių MŽP ir MŽK tekstu panašumą ir skirtumą nuo Prūsų agendos bei „Kosanies“. Kadangi štie patys fragmentai iš vokiško 1543 m. Liuterio Mažojo katekizmo ir lenkiško 1545 m. Seklucjano katekizmo buvo pateikti lyginant BP, E ir MŽK tekstus (2.2), jie čia nekartojami, o pridedami pavyzdžiai iš Prūsų agendos:

BP I 62,4–5	Schito naktije kurioie <u>buwa ifchdotas</u>
MŽP 7,4–5	Schitoie nakteia kuroi <u>tureia buti ifchdūtas</u>
MŽK 26,3–4	Schitage nakteie \ kuria <u>tureia buti ifchdotas</u>
KO 141	in der Nacht da er <u>verrathen ward</u>
BP I 62,11–12	Schitoiu budu <u>eme Kilia po Wecže= res</u>
MŽP 8,4–5	SChitūgi budu <u>po Wecžeres eme Kilia</u>
MŽK 26,12–13	Schitugi budu <u>pa wecžie res \ eme kilika</u>
KO 143	DEßelben gleichen <u>nam Er auch den Kelch / nach dem Abendmal</u>
BP I 62,12–13	dawe ghiemus / bilodams / <u>Imkite ir gerkite / wiffi ifch to</u>
MŽP 8,5–9,1–	dawe iems bilodams / <u>Gierket / ifch to wiffi</u>
MŽK 26,13–15	dewe gims \ biladams \ <u>Gierkiet \ ifch ta wiffij</u>
KO 143–144	gab jhn den vnd sprach / <u>Nemet hin vnd trincket alle daraus</u>
BP I 62,15–16	vß ius bus prelietas / ant atleidima <u>ghrieku</u>
MŽP 9,3–5	vß ius bus pralietas ant atleidimo <u>Grie= ku iusu</u>
MŽK 27,3–5	vß ius bus ifchle= tas ant atleidima <u>greku iussu</u>
KO 144	für euch vergol= sen wird / <u>ʒur vergebung der Sünden</u>
BP I 62,16–17	Tadai dariket / <u>kaip dafnai gerfit ant mana atminimo</u>
MŽP 9,5–10,1–2	Tatai dariket / <u>kiek kar= tu gierfit ant atmini ma mana</u>
MŽK 27,5–7	tatai dariket <u>kiek ka rtu gierffit ant atminima mana</u>
KO 144–145	Solches thut <u>ʃo offt jhrs trinckt / ʒu meinem gedechnis</u>

6.2. *Paraphrasio* tekste išlaikyto Mažvydu būdingos veiksmažodžio liepiamiosius nuosakos daugiskaitos 2a. formos su formantu *-ke-*: *Imket walicket* MŽP 7,7, *dariket* MŽP 8,2; 9,5, *Gerket* MŽP 9,1, taip pat kaip jo *Katekizme* rašomas ir prie-linksnis už: vß MŽP 8,1; 9,3. Tačiau kur Mažvydo *Katekizme* buvo žemaitiška

veiksmažodžio *duoti* būtojo kartinio laiko 3a. forma *dewe* (MŽK 26,4; 26,14), ten MŽP jau yra aukštaitiška *dawe* (MŽP 7,6; 8,5) Vietoj žemaitiškos pronominalinės daugiskaitos naudininko formos *gims* (MŽK 26,14) *Paraphrasio* tekste yra aukštaitiška *iems* MŽP 8,5. Neskaitant čia paminėtų skirtumų ir dar kai kurių rašybos dalykų, MŽP tekstas ženkliau skiriasi nuo MŽK tik vienu priešdeliu (*ilchle=||tas* MŽK 27,3–4, *wilana* SK 14,1 – *pralietas* MŽP 9,4, *vergoffen* LK ir KO) ir vieno sakinio žodžių tvarka. Šio fragmento žodžių tvarka MŽP gali būti pakeista atsižvelgiant į kurį nors Liuterio Katekizmą arba į 1558 m. Prūsų agendą (gal ir į vėlesnes⁵³), tačiau pagal didžiujų raidžių rašymą darytina prielaida, kad pasižiūrėta vis dėlto į agendą:

MŽK 26,15–27,1–2	Tas kilikas nauies testamen= tas esti mana Kraugeie
MŽP 9,2–3	tas Kilikas esti nauias Testamen= tas mana kraucieie
KO 144	die= fer Kelch ist das neue Testament in meinem Blut
LK 390	Diefer kelch ist das newen testament jnn meinem blut

6.3. *Paraphrasyje*, kaip ir Prūsų agendose, šis tekstas pateikiamas su gaidomis, tačiau ir jos skiriasi nuo agendose esančių gaidų. Matyt, dėl to, kad tekstas jau buvo kartą išverstas, be to, susietas su gaidomis ir giedamas bažnyčiose, Mažvydas nevertė jo iš vokiečių kalbos dar kartą, bet įdėjo visiems įprastą, gal jau ir mintinai išmoktą variantą⁵⁴.

6.4. Skirtumų skaičius tarp *Postilės „Kosanies“* ir Mažvydo *Paraphrasio* atitinkamo teksto dar didesnis nei tarp „Kosanies“ ir abiejų Vilento *Enchiridiono*

⁵³ 1558, 1568, 1583 ir 1598 m. Prūsų agendose liturginių tekstų žodžiai ir gaidos yra tie patys, kiek skiriasi tik rašyba (Hubatsch 1968: 135)

⁵⁴ Gaila, kad šis MŽP tekstas, kaip giesmė, liko nepastebėtas Dainoros Pociūtės knygoje *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*. Knigos gale įdėtame XVI–XVII a. Prūsų Lietuvos bažnytinės giesmių sąraše pirmuoju giesmės „Ponas muſu Jefus Kristus“ šaltiniu laikomas Lozoriaus Sengstako giesmynas, išėjęs 1612 m. (Pociūtė 1995: 169). Po jos pateikta santrumpa *vert.* sako, kad giesmė yra versta, nors originalas nenurodomas, o santrumpa *Vert?* reiškia, kad vertėjas nežinomas. Autorė šią giesmę įtraukė į anoniminį giesmių rodyklę ir priskyrė prie XVI–XVII a. anoniminės kilmės ir nenustatytų autorijų giesmių (: 178). Tačiau, kaip minėta (6.3), su gaidomis ji išspausdinta jau 1589 m. Bretkūno *Giesmėse Duchaunose*, t.y. 23 m. anksčiau, nei pakartota Sengstako giesmyne kartu su visu *Paraphrasiu*. Ir dėl vertimo autortystės neturėtų kilti abejonių, nes *Paraphrasis* yra autoriaus pasirašytas darbas: „per Martina Moſwida iſchguldita“. Juo labiau kad kol kas nėra suabejota ir tuo, kad pirmosios lietuviškos knygos 4-osios dalies skyriaus „Ape Swetaſti alba Sa=||cramenta altariaus...“ (kuriame pirmą kartą išspausdintas šis tekstas) vertėjas yra ne Mažvydas. Panašus tekstas, tik be gaidų ir kiek daugiau priartintas prie vokiško varianto, yra ir Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalyje (žr. 3.1), išleistoje 1570 m. Vilento, ir Vilento *Enchiridione*. Salyginai pirmuoju šios giesmės (tik išspausdintos be gaidų) šaltiniu galbūt galėtume laikyti Mažvydo *Katekizmą*. Tuomet jos išspausdinimo metai būtų 1547, o ne 1612 ir XVI, o ne XVII amžius.

tekstų bei Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalies skyrelio – jų suskaičiuota apie 62, t.y. apie 2,5 kartų daugiau nei tarp šios *Postilės* perikopės ir jai artimiausio *Enchiridiono* teksto. Tie skirtumai panašūs kaip tarp „Kosanies“ ir MŽK: be tų pačių teksto nesutapimų, *Paraphrasis* skiriasi nuo BP perikopės išlaikytomis žemaitiškomis veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formomis (visi 5 veiksmažodžiai čia turi formantą *-ke-*), prielinksnio už rašymu su rašmenimis *v* ir *f*, galūne *-o* gen. sg. *atleidimo*. Tačiau tame, skirtingai nei MŽK ir BP, randame acc. sg. *dūna*, *iſchdūtas* ne su rašmeniu *o*, bet su *ü*, taip pat ir *SChitū gi*, o ne *Schitoiu* kaip BP.

Dėl didelio kiekio skirtumų, ypač paties teksto nesutapimų, liudijančių buvus skirtingus šių tekstų originalus, *Paraphrasis*, kaip ir Mažvydo *Katekizmas*, negalėjo būti pagrindiniu „Kosanies“ šaltiniu.

7. „Kosanies“ santykis su BNT Lk 22,19

7.1. Prie Evangelijos pagal Luką 22 skyriaus 19 verseto veda vienas „Kosanies“ sakinys, kuris veiksmažodžio *iſduoti* sudėtine neveikiamosios rūšies forma bei laiku skiriasi ir nuo jai artimiausio *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ teksto, ir nuo MŽK, ir nuo visų kitų čia minimų lietuviškų šaltinių:

BP I 62,8–9	<u>kurſai vſch ius ira iſchdodams</u>
BNT Lk 22,19	<u>kurſai uſj ius ira dodamas</u>
E 33,8	<u>kurſai vſch iſus būs iſchdūtas</u>
MŽK 26,9–10	<u>kurſſai vſj jus bus iſjldotas</u>
MŽG 589,17–18	<u>kurſai vſch ius bus iſchdūtas</u>
MŽP 8,1–2	<u>kurſſai vſj ius bus iſchdūtas</u>

BP ir BNT Lk 22,19 pavartota ta pati sudėtinė neveikiamosios rūšies veiksmažodžio esamojo laiko forma su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu, tik BP dalyvis yra su priešdėliu *iſch-* (gal dėl E įtakos, nes čia dalyvis taip pat su priešdėliu *iſch-* E 33,8).

Evangeliją pagal Luką Bretkūnas vertė iš lotyniškosios Vulgatos. Veiksmažodžio *iſduoti* sudėtinė forma BP ir BNT atitinka Vulgatoje Lk 22,19 esančią *praesens indicativi passivi* formą *quod pro vobis datur*. Tokį patį variantą kaip Vulgatoje randame ir pirmuosiuose lotyniškuose 1529 m. bei vėlesniuose Georgo Majoro ir Justo Jono į lotynų kalbą verstuose Liuterio Mažuosiuose katekizmuose: *quod pro vobis datur*. Ši vieta iš esmės nesiskiria ir vokiškuose Liutерio Mažuosiuose katekizmuose: *der fur euch gegeben wird*, tačiau ji gali būti

verčiamā dvejopai: proceso pasyvo esamuoju ir būsenos (rezultato) pasyvo būsimuoju laiku.

Kokiu šaltiniu remiasi *Postilės* sudarytojas – savo verstu BNT, Vulgata ar kuriuo nors lotyniškuoju Liuterio katekizmu, tiksliai pasakyti sunku, nes jie šiuo požiūriu sutampa. Nuo BP ir BNT varianto aiškiai skiriasi tik lenkiškieji Maleckio ir Seklucjano katekizmai: SK 13,7–8: *ktore ȝawas || będȝe wijdano;* MK 9,8–9: *kto=||re za was wydano bódzie.*

7.2. I BNT Evangeliją pagal Luką orientuoja ir tame pačiame šios evangelijos sakinyje vietoj dvibalsės *uo* rašoma balsė *o*: acc. sg. *dona, dodamas*. Kaip minėta 2 šio straipsnio skyriuje (2.2), „Kosanyje“ taip pat vietoj *uo* rašoma *o*: acc. sg. *Dona* BP I 62,6, *ilchdotas* BP I 62,5, *ilchdodams* BP I 62,9, nors visoje Postilėje šie žodžiai daug dažniau (3,8 karto) rašomi su *ū*. Tuo jis sutampa dar ir su Mažvydo *Katekizmu*. Pastarajame randame atitinkamai acc. sg. *dona* MŽK 26,5, *ilchdotas* MŽK 26,4 ir *iſ̄||dotas* MŽK 26,9–10. Kadangi ir BP, ir BNT šiame sakinyje pavartota sudėtinė neveikiamosios rūšies veiksmažodžio esamojo laiko forma su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu, tik BP dalyvis yra su priešdéliu *ilch-*, o MŽK yra sudėtinė neveikiamosios rūšies būsimojo laiko forma su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu, galime manyti, kad Bretkūnas šį sakinį lyginu su savo versto BNT Lk 22,19.

7.3. I BNT Bretkūnas galėjo būti pasižiūrėjęs ir keisdamas žodžių tvarką dar viename šio verseto fragmente. Nors žodžių tvarka BP sutampa dar ir su MŽK, tačiau dėl to, kad šiame pavartotas skirtingas priešdėlis (*ilchle=||tas* MŽK 27,3–3, atitinka *wilana* SK 14,1), šis pavyzdys taip pat labiau orientuoja į BNT Lk 22,19:

BP I 62,15	kursai uſ̄ ius <u>bus prelietas</u>
E 33,14–15	kursai vſ̄ch ȳus <u>pralielas būs</u>
MŽK 27,3–3	kurſſai vſ̄ ius <u>bus ifchle= tas</u>
BNT Lk 22,19	kurs uſ̄ ius <u>bus pralietas</u>

8. Išvados

1. Iš Jono Bretkūno *Postilėje* (BP) esančių 67 evangelinių ir 2 epistolinių perikopių 65 evangelinės ir 2 epistolinės yra tos pāčios kaip Baltramiejaus Vilento knygoje *Euangelias bei Epistolas* (EE), tačiau 2 pridėtos Bretkūno. I vieną iš jų, pavadintą „KOSANIS APE VVÆCZÆ-||re Pono musu Ieſaus Christaus, Dienoie || kaledu ant Mischparo fakama“ (BP I 62), panašus tekstas rastas keturiuose iki 1591 metų išėjusiouose leidiniuose: 1) Mažvydo *Katekizme* (1547; MŽK); 2) Vilento paskelbtų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalyje (1570; MŽG); 3) Vilento *Enchiridione* (1579; E), kuriame jis yra dviejuose

skyriuose: a) „Sacramentas Altoriaus / kaip || tō Hukinikas scheimina sawa || praschęzjausei tur || mokinti“ (E 33,3–17); b) „Trumpas klausif=||mas ir prie-
prowimas tu kurie || nor prijmti schventąghi Sacra=||menta Altoriaus. M.M.“
(E 68,10–21) ir 4) Mažvydo *Paraphrasyje* (1589; MŽP).

2. Pagrindiniu šios perikopės šaltiniu laikytinas Vilento *Enchiridiono* skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ esantis tekstas. Nuo jo „Kosanis“ skiriasi palyginti nedaug: rasti 23 skirtumai (daugiausia rašybos ir morfologijos), nėra ryškių teksto nesutapimų, nei pridėta, nei praleista žodžių, nesiskiria didžiųjų raidžių vartojimas. Kad Bretkūnas naudojosi būtent *Enchiridiono* skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ esančiu tekstu, rodo šie faktai: a) *Postilės* perikopėje išlikusi moteriškosios giminės vienaskaitos vietininko trumpoji forma *ſchito*; b) lygiai toks pat sanykis tarp veiksmažodžių *imti*, *daryti*, *gerti*, *valgyti* liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ojo asmens formų su aukštaitišku ir žemaitišku formantu (abiejuose tekstuose yra 5 tos pačios formos su *-ki-* ir 1 su *-ke-*), nors visoje *Postilėje* šiuose žodžiuose įprastesnis žemaitiškas formantas *-ke-* (tai rodo 1 lentelė); c) tie šios perikopės fragmentai, kurie iš esmės sutampa su šio skyriaus atitinkamais fragmentais, nors Vilentas juos versdamas yra kiek nutolęs nuo Liuterio Mažojo katekizmo (1543).

„Kosanye“ yra išlikusių ne tik *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“, bet ir kito *Enchiridiono* skyriaus „Trumpas klausimas ir prieprowimas...“ tekstui bei Vilento paskelbtų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dailies skyreliui „Sžodžei ape S. Weczere...“ būdingų rašybos ir leksikos faktų: a) *v* ir *ſch* parašymas prielinksnyje už: *vſch* BP I 62,8, nors visoje *Postilėje* paprastai rašoma *uſj*, o *vſch* tepavartotas tik „Kosanye“ (tai atspindi 4 lentelė); b) laiko prieveiksmis *dažnai*, taip pat terandamas tik „Kosanye“, nors visoje *Postilėje* veiksmo dažnumas ir kartojimasis nusakomas laiko prieveiksmiu *tankiai*.

3. Skirtumai tarp „Kosanies“ ir *Enchiridiono* skyriaus „Sacramentas Altoriaus...“ teksto rodo, kad rašybą ir morfologiją Bretkūnas nuosekliai artino prie būdingos *Postilei*: rašė acc. sg. *ius* BP I 62,9; 62,15, o ne *ȳus* kaip E 33,8; 33,15; *bus* BP I 62,15, o ne *būs* kaip E 33,15; *uſj* BP I 62,15, o ne *vſch* kaip E 33,14; *naktie* BP I 62,5, o ne *naktie* kaip E 33,4; *kurioie* BP I 62,5, o ne *kurio* kaip E 33,4.

4. Kiti minėti lietuviški tekstai negali būti laikomi pagrindiniu „Kosanies“ šaltiniu dėl šių priežasčių:

a) tarp šios perikopės ir Mažvydo *Katekizmo* atitinkamo teksto yra daug įvairių rašybos, skyrybos, fonetikos ir morfologijos skirtumų (iš viso apie 80), taip pat ryškių teksto nesutapimų, susijusių su skirtingais vertimo originalais. Tačiau jis Bretkūnui galėjo būti padaręs tam tikros įtakos. Tai rodytų rašmens *o* rašymas vietoj *uo* (<ide *ō) žodžiuose acc. sg. *dona*, *īſchdotas*, *īſchdodams*, taip pat gal ir *tatai* pavar-

tojimas vietoj Vilento *Enchiridiono* skyriuje „Sacramentas Altoriaus...“ esančio įvardžio *tas*.

b) tarp „Kosanies“ ir Vilento išleistų Mažvydo *Gesmių Chriksczoniskų* II dalyje esančio skyrelė „Sžodžei ape S. Weczere...“ yra ne mažiau kaip 56 skirtumai. Šie tekstai labiausiai skiriiasi dėl to, kad pastarasis sudarytas iš sakinių, kurių pagrindą sudaro vertimai iš lenkiško Seklucjano bei vokiškų Liuterio katekizmų ir dar vieno nenustatyto šaltinio.

c) tarp „Kosanies“ ir Vilento *Enchiridiono* skyriuje „Trumpas klausimas ir priepruwimas...“ išspausdinto teksto pastebėti 55 skirtumai. Kadangi pastarasis labai artimas minėtam Mažvydo giesmyno skyreliui, tai teksto nesutapimai tarp „Kosanies“ ir antrojo *Enchiridiono* teksto yra tokie patys kaip tarp „Kosanies“ ir minėto giesmyno skyrelė.

d) Mažvydo *Paraphrasio* (MŽP) tekstas artimas Mažvydo *Katekizmo* tekstui, bet gerokai skiriiasi nuo „Kosanies“ – tarp jų rasti 62 skirtumai, kai kurie jų (žemaitiškas veiksmažodžių liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2a. formantas -ke-, prielinksnis *vβ*, gen. sg. *atminima*) panašūs kaip tarp šios *Postilės* perikopės ir Mažvydo *Katekizmo* teksto.

5. Bretkūnas, rašydamas „Kosanį“ galėjo būti pasižiūrėjęs ir i savo versto Naujojo Testamento (BNT) Lk 22,19, nes ir „Kosanyje“, ir BNT pavartota ta pati sudėtinė veiksmažodžio (*iš*)*duoti* esamojo laiko neveikiamosios rūšies forma su esamojo laiko neveikiamuoju dalyviu *ira ifchdodams*, o *Enchiridione* ir Mažvydo *Katekizme* – vokišką ir lenkišką originalą atitinkanti sudėtinė būsimoji laiko neveikiamosios rūšies forma su būtojo laiko neveikiamuoju dalyviu *būs ifchdūtas, bus ifjdotas*. Bretkūno Naujasis Testamentas, kaip ir Mažvydo Katekizmas, galėjo turėti įtakos ir vartojant rašmenį *o* vietoj *uo*⁵⁵, taip pat keičiant vieno fragmento žodžių tvarką.⁵⁶

Gauta 1998 06 16

ŠALTINIAI

BP I – Bretkūnas J. 1591: POSTILLA Tatai eſti Trumpas ir Praftas Ifchguldīmas Euangeliu / ſakamui Baſnicoie Krikſchczionifchkoie / nūg Aduento ik

⁵⁵ Pastaba. Straipsnį jau parengus spaudai, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad ir kitose *Postilės* perikopėse dvigarsis [*uo*] rašomas raide *o*, o ne rašmeniu *û*. Visos BP perikopės išspausdintos aukštesniu šriftu (~18 punktų) nei pamokslai ir gali būti, kad spaustuvė neturėjo šio šrifto ženklo *û*.

⁵⁶ Nuoširdžiai dėkoju prof. habil. dr. Zigmui Zinkevičiui ir habil. dr. Sauliui Ambrazui už vertingas redakcines pastabas, Vilijai Gerulaitienei už santraukos vertimą į vokiečių kalbą, Audronei Stanislovaitienei ir Vytautui Zinkevičiui už nuolatinę pagalbą, man teikiamą dirbant kompiuteriu filologinius darbus.

- Wæliku. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucžiue Prusūsu. Ifspauðe Karaliaucžiue Iurgis Osterbergeras. Mæta Pono 1591.
- BP II – Bretkūnas J. 1591: POSTILLA tatai esti Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / fakamuiu Baſnicžoie Krikſchcjonifschkoie / nûg Wæliku ik Aduento. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucžiue Prusūsu. Ifspaufta Karaliaucžiue / Iurgio Osterbergero. Mæta Pono 1591.
- BNT – Bretkūnas J. 1580: NAVIAS TESTAMENTAS. Ing Lietuwischka Lieſjuwi perraschitas. per Ianą Bretkuną Labguwos Plebona. 1580. Cituojama iš: NAVIAS TESTAMENTAS Ing Lietuwischkā Lieſjuwi perraschitas. per Ianą Bretkuną Labguwos Plebona. 1580. DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580: Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580. Hrsg. von J. D. Range und Fr. Scholz. 1991. Paderborn–München–Wien–Zürich.
- E – Vilentas B. 1579: ENCHIRIDION Catechismas maſjas / dæl paſpalitu Plebonu ir Koñadiju / Wokifchku lieſjuwi paraſchits per Daktara Martina Luthera. O ifch Wokifchka lieſjuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramieju Willentha Plebona Karaliaucžiue ant Schteindama. Ifchspauftas Karalaucžui per Iurgi Osterbergera / Metu Diewa M. D. LXXIX.
- EE – Vilentas B. 1579: Euangelias bei Epiftolas / Nedeliu ir Ichwentuju dienosu ſkaitomofias / Baſnicžofu Chrikſcjonifchkoſu / pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwischka Sžodžia / per Baltramieju Willenta / Plebona Karalaucžui ant Schteindama. Priegtam / ant gala piedeta jra Historia apie muka ir fmerti Wieschpaties muſu Iefaus Christaus pagal kieturiu Euangelistu. Ifchspauftas Karalaucžui per Iurgi Osterbergera / Metu M. D. LXXIX.
- LB – Luther M. Das Neue Testament Deutſch. Vuittemberg. 1546. Cituojama iš: Luther M. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel. Bd. 6. Weimar, 1929. Skaitmenys rodo šio tomo puslapius.
- LK – Luther M. 1543: ENCHIRIDION Der Kleine Catechismus. Cituojama iš: Luther M. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. 30¹. Weimar, 1910. Skaitmenys rodo šio tomo puslapius.
- MK – Malecki J. 1546: Catechismvs to iest. Nauka Krzescianska od Apostolow dla prostich ludzi we trzech częſtkach zamkniona, y z drugiemi częſtkami ku teyze nauce krzescianskie prziležacemi, z Lacinskiego ięzika pilnie przeložona. Przez Jana Maleczkiego S. [...] VV Krolevvczv. M. D. XLVI. Cituojama iš: Neumann F.W. 1941: Studien zum polnischen fröhreformatorischen Schrifttum. T. 1: Die Katechismen von 1545 und 1546 und die Polemik zwischen Seklucyan und Maletius. Leipzig.
- MžK – Mažvydas M. 1547: CATECHISMVS PRAſty Sžadei, Makflas ſkaitima raschta yr giefmes del krikſcjaniftes bei del berneliu iaunu nauiey fugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Menesė Saufia, Metu vſjgimima Diewa. M. D. XLVII. Šis ir visi kiti Mažvydo darbai cituojami iš: Martynas Mažvydas 1993: Katekizmas ir kiti raſtai. Vilnius.
- MžG – Mažvydas M. 1570: GESMES Chrikſcjoniskas gedomas baſnicžofu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. Ifchspauftas Karalaucžui / nûg Iona Daubmana. Metu Diewa / M. D. LXX.
- MžP – Mažvydas M. 1589: PARAPHRASIS. Permanitina poteraus malda / per Martina Moſwida ifchguldita. [Karaliaučius, 1589].

KO	-	Preußische Kirchenordnung 1558: Cituojama iš: Hubatsch W. Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens. Bd. 3: Dokumente. 1968, Göttingen. Skaitmenys rodo šio tomo puslapius.
SK	-	Seklucjan J. 1545: Katechismus text prosti dla prostego ludw wkrólewczego. 1.5.4.5.
V	-	Vulgata. Cituojama iš: Nestle-Aland 1994: Novum Testamentum Graece et Latine. Stuttgart.
G	-	Graikiškas Naujasis Testamentas. Cituojama iš: Nestle-Aland 1994: Novum Testamentum Graece et Latine. Stuttgart.

LITERATŪRA

- Aleknavičienė O. 1998: Jono Bretkūno *Postilės* perikopių autorystė: Mt 3,13–17 šaltiniai. In: *Baltistica*, V priedas.
- Ambrasas S., Aleknavičienė O., Zinkevičius V. 1998: Istorinis lietuvių kalbos žodynas ir senųjų raštų kompiuterizavimas. In: *LKK XXXIX*.
- Ambrasas V. 1962: Absoliutinis naudininkas XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. In: *LKK V*, 3–106.
- Baniuliene D. Nepaprastas Mažvydo metų atradimas. In: „*Lietuvos aidas*“ Nr. 162, 1997 08 20.
- Beechtle F. 1882: *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften*. Göttingen.
- Bezzemberger A. 1893: Zur litauischen Litteraturgeschichte. In: *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft*. Bd. 3. Hf. 13–18. Heidelberg.
- Biržiška V. 1953: *Senųjų lietuviškų knygų istorija*. D. 1. Chicago.
- Biržiška V. 1957: *Senųjų lietuviškų knygų istorija*. D. 2. Chicago.
- Biržiška V. 1960: Aleksandrynas: *Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. T. 1: *XVI–XVII amžiai*. Čikaga.
- Bretkūnas J. 1983: *Rinktiniai raštai*. Parengė J. Palionis ir J. Žukauskaitė. Vilnius.
- Dini P. 1994: *L'Inno di S. Ambrogio di Martynas Mažvydas: Studio filologico-linguistico del testo antico lituano (1549) e delle sue fonti latine e polacche*. Roma.
- Dini P. 1996: Apie J. Gerullį – Mažvydo (GA, MPr) leidėją. In: *LKK XXXVI*. Vilnius.
- Falkenhahn V. 1941: *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer: Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreussens*. Königsberg (Pr) und Berlin.
- Ford G. 1969: *The Old Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vilentas (1579): A Phonological Morphological and Syntactical Investigation*. The Hague–Paris.
- Gerullis J. 1922: *Mažvydas Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*. Kaunas.
- Gerullis J. 1927: *Senieji lietuvių skaitymai*. I dalis: *Tekstai su įvadais*. Kaunas.
- Grinavėckis V. 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius.
- Hermann E. 1923: Bemerkungen zum altlitauischen Schrifttum in Preussen. In: *Die Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse*. Göttingen.
- Hermann E. 1926: *Litauische Studien: Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*. Berlin.
- Heussi K. 1991: *Kompendium der Kirchengeschichte*. 18 Aufl. Tübingen.
- Hubatsch W. 1968: *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Bd. 3: *Dokumente*. Göttingen.
- KBI 1997: Lenzenweger J. ir kt. *Katalikų bažnyčios istorija*. T. 2. Vilnius.
- Kleinias D. 1653: *Grammatica Litvanica ... Regiomonti*. Cituojama iš: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika* 1957. Parengė T. Buchienė ir J. Palionis. Vilnius.
- Koženiuskienė R. 1990: *XVII–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius.

- Л и х а ч е в Д. 1983: *Текстология: На материале русской литературы X–XVII веков.*
 LKA II 1982: *Lietuvių kalbos atlasas*. T. 2: *Fonetika*. Vilnius.
 LKA III 1991: *Lietuvių kalbos atlasas*. T. 3: *Morfologija*. Vilnius.
 LKŽ VI 1962: *Lietuvių kalbos žodynas*. T. 6. Vilnius.
 LLICH: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.)*. Parengė L. Gineitis.
 Vilnius, 1988.
- L u t h e r M. 1910: *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Bd. 30¹. Weimar.
 L u t h e r M. 1929: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Die Deutsche Bibel*. Bd. 6. Weimar.
 M i c h e l i n i G. 1995: Über die Stellung des Objektes in der Postille von Bretkūnas. In:
Analecta Indoевропaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata. Krakow.
 S. 249–256.
- NBL 1997: *Neues Bibel-Lexikon. Lieferung II. Obadja – Qudschu*. Hrsg. von Manfred Görg,
 Bernhard Lang. Zürich und Düsseldorf.
- N e s t l e - A l a n d 1994: *Novum Testamentum Graece et Latine*. 3. neubearb. Aufl. Stuttgart.
- N e u m a n n F. W. 1941: *Studien zum polnischen frühreformatorischen Schrifttum*. T. 1: *Die Katechismen von 1545 und 1546 und die Polemik zwischen Seklucyan und Maletius*. Leipzig.
- P a l i o n i s J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius.
- PLKG: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*. Parengė T. Buchienė ir J. Palionis. Vilnius, 1957.
- P o c i ū t ē D. 1995: *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*. Vilnius.
- R a n g e J. 1992: *Bausteine zur Breitke-Forschung*: Kommentarband zur Breitke-Edition (NT).
 Paderborn–München–Wien–Zürich.
- R h e s a L. 1816: *Geschichte der litthauischen Bibel*. Königsberg.
- R o s i n a s A. 1995: *Baltų kalbų įvardžiai: morfoligijos raida*. Vilnius.
- RŽ 1992: *Religijotyros žodynas*. Vilnius.
- S a l o p i a t a P. 1929: *Das Verhältnis der Evangelien-Texte in den ältesten katholisch-litauischen Drucken*. Göttingen.
- S e k l u c j a n J. 1979: *Wybór pism*. Dokonał, opracował i wstępem poprzedził S. Rospond.
 Pojezierze-Olsztyń.
- S k v i r e c k a s J. 1991: Bendrasis įvadas į Šventajį Raštą. In: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*. T. 3. P. 439–505.
- S t a n g Chr. 1929: *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*. Oslo.
- T r a u t m a n n R. 1909: Die Quellen der drei altpreussischen Katechismen und des Enchiridions von Bartholomaeus Willent. In: *Altpreussische Monatsschrift*. Bd. 46.
 Königsberg.
- U r b a s D. 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vilnius.
- WP: Wolfenbüttelio postilė. Parengė J. Karaciejus. Vilnius, 1995.
- Z i e g e r A. 1967: *Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands*.
 Bd. 5: *Das religiöse und kirchliche Leben in Preussen und Kurland im Spiegel der evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. Hrsg. von Bernhard Stasiewski. Köln Graz.
- Z i n k e v i č i u s Z. 1987: *Lietuvių kalbos istorija*. T. 2: *Iki pirmųjų raštų*. Vilnius.
- Z i n k e v i č i u s Z. 1966: *Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius.

DIE FRAGE NACH DEM ÜBERSETZER DER PERIKOPEN IN DER POSTILLE VON JONAS BRETKŪNAS: QUELLEN VON „KOSANIS“

Zusammenfassung

In diesem Artikel wird der Frage nach dem Übersetzer der Perikopen in der *Postille* (BP) von Jonas Bretkūnas nachgegangen und ein Versuch gemacht, festzustellen, was die Hauptquelle der Perikope „Kosanis“ gewesen sein könnte. Eine vergleichende Textanalyse ermöglicht folgende Schlußfolgerungen:

1. Von den 67 evangelischen und 2 epistolischen Perikopen in der *Postille* von Jonas Bretkūnas (BP) sind 65 evangelische sowie 2 epistolische Perikopen dieselben wie die im Buch von Baltramiejus Vilentas *Euangelias bei Epistolas* gedruckten, zwei Perikopen sind aber von Bretkūnas hinzugefügt worden. Den Text, der einer Perikope („KOSANIS APE VVÆCZAË||re Pono musu Iesaus Christaus, Dienoie || kaledu ant Mischparo sakama“; BP I 62) nahe kommt, finden wir in vier bis zum Jahre 1591 erschienenen Ausgaben: 1) im *Katechismus* von Mažvydas (1547; MŽK); 2) im 2. Teil der durch Vilentas veröffentlichten *Gesmes Chriksczoniskas* von Mažvydas (1570; MŽG); 3) im *Enchiridionas* von Vilentas (1579; E), wo er in zwei Kapiteln zu finden ist: a) im „Sacramentas Altoriaus / kaip || tō Hukinikas scheimina sawa || praschejiausei tur || mokinti“ (E 33, 3–17), b) im „Trumpas klaufi=||mas ir prieprowimas tu kurie || nor prijmti schventaghi Sacra=||menta Altoriaus. M. M.“ (E 68, 10–21) und 4) im *Paraphrasis* von Mažvydas (1589; MŽP).

2. Die Hauptquelle für diese Perikope sollte der im Kapitel „Sacramentas Altoriaus...“ des *Enchiridionas* von Vilentas enthaltene Text sein. „Kosanis“ weist ganz un wesentliche Unterschiede dazu auf: es wurden 23 Unterschiede festgestellt, vor allem in der Rechtschreibung und Morphologie, es gibt keine bedeutsamen Abweichungen im Text, weder fehlen Wörter noch wurden welche hinzugefügt, der Gebrauch von großen Buchstaben unterscheidet sich nicht. Folgende Tatsachen lassen schlußfolgern, daß Bretkūnas gerade den im Kapitel „Sacramentas Altoriaus...“ von *Enchiridionas* gedruckten Text herangezogen hat: a) die in der Perikope der *Postille* erhalten gebliebene Kurzform *ſchito* im Lokativ Singular Femininum; b) das gleiche Verhältnis zwischen den Imperativformen der Verben *imti*, *daryti*, *valgyti*, *gerti* in der 2. Person Plural mit dem aukštaitischen und žemaitischen Formans (in beiden Texten gibt es fünf gleiche Formen mit -*ki*- und eine mit -*ke*-), obwohl in der ganzen *Postille* das žemaitische Formans -*ke*- kennzeichnender ist (Tabelle 1); c) die Fragmente von dieser Perikope, die im Prinzip mit entsprechenden Fragmenten dieses Kapitels übereinstimmen, obwohl Vilentas sich bei ihrer Übersetzung in einigem vom kleinen lutherischen Katechismus (1543) entfernt hatte.

In „Kosanis“ sind die nicht nur dem Kapitel „Sacramentas Altoriaus...“ von *Enchiridionas*, sondern auch dem Text eines anderen Kapitels davon („Trumpas klaufimas ir prieprowimas...“) sowie dem Kapitel „Sžodžei ape S. Wecžere...“ des 2. Teiles der durch Vilentas veröffentlichten *Gesmes Chriksczoniskas* charakteristischen Tatsachen der Rechtschreibung und Lexik erhalten geblieben: a) der Gebrauch von Buchstaben *v* und *fch* in der Präposition *už*: *vſch* in BP I 62, 8, obwohl in der ganzen *Postille* üblicherweise *uſ* geschrieben wird, und *vſch* nur in „Kosanis“ gebraucht wurde (dazu Tabelle 4); b) darüber hinaus das Temporaladverb *dažnai*, das nur in „Kosanis“ verwendet wurde, obwohl die Häufigkeit und Wiederholung einer Tätigkeit in der ganzen *Postille* durch ein anderes Temporaladverb – *tankiai* – wiedergegeben wird.

3. Die Unterschiede zwischen „Kosanis“ und dem Text des Kapitels „Sacramentas Altoriaus...“ von *Enchiridionas* zeigen, daß Bretkūnas die Rechtschreibung und Morphologie der für die *Postille* typischen konsequent angeglichen hatte: Acc. Sg. hat er als *ius* in BP I 62, 9 sowie in BP I 62, 15 und nicht *ŋus* wie in E 33, 8 sowie in E 33, 15 geschrieben; *uſ* in BP I und nicht *vſch* wie in E 33, 14; *naktje* in BP I 62, 5 und nicht *naktie* wie in E 33, 4; *kurioie* in BP I 62, 5 und nicht *kurio* wie in E 33, 4.

4. Die anderen zum Vergleich herangezogenen Texte können nicht für die Hauptquelle für „Kosanis“ gehalten werden aus folgenden Gründen:

a) diese Perikope und der entsprechende Text des *Katechismus* von Mažvydas unterscheiden sich in Vielem in der Punktuation, Phonetik und Morphologie (es gibt etwa 80 Unterschiede), es gibt auch deutliche inhaltliche Unterschiede, was an unterschiedlichen Vorlagen für die Übersetzung liegt. Andererseits kann er auf bestimmte Weise Bretkūnas beeinflußt haben. Davon zeugt die Schreibung von *o* anstelle von *uo* (<ide **ō*) in den Wörtern Acc. Sg. *dona*, *ifchdotas*, *ifchdodams* sowie vielleicht auch der Gebrauch von *tatai* anstelle des Pronomens *tas*, das im Kapitel „Sacramentas Altoriaus...“ des *Enchiridionas* von Vilentas verwendet wurde.

b) „Kosanis“ und das im 2. Teil der durch Vilentas veröffentlichten *Gesmes Chriksczoniskas* von Mažvydas gedruckte Kapitel „Sžodžei ape S. Wecžere...“ weisen nicht weniger als 56 Unterschiede auf. Diese Texte unterscheiden sich vor allem dadurch, daß der letztere aus Sätzen besteht, deren Grundlage Übersetzungen aus dem polnischen Seklucjanus und der deutschen Katechismen von Luther sowie noch einer weiteren nicht festgestellten Quelle bilden.

c) Beim Vergleich von „Kosanis“ und dem Text im Kapitel „Trumpas klausimas ir priepruwimas...“ wurden 55 Unterschiede festgestellt. Der Text von diesem Kapitel ist dem Kapitel im Gesangbuch von Mažvydas besonders ähnlich.

d) Der Text von *Paraphrasis* von Mažvydas kommt dem Text des *Katechismus* von Mažvydas nahe, doch unterscheidet sich ziemlich von „Kosanis“, – dabei können 62 Unterschiede verzeichnet werden. Einige von diesen Unterschieden (das žemaitische verbale Formans *-ke-* im Imperativ der 2. Person Pl., die Präposition *vž*, Gen. Sg. *atminima*) sind denen zwischen dieser Perikope der *Postille* und dem Text des *Katechismus* von Mažvydas ähnlich.

5. Bei der Arbeit am „Kosanis“ kann Bretkūnas im von ihm selbst übersetzten Neuen Testament (BNT), im 19 Vers des 22 Kapitels des Evangeliums nach Lukas, nachgeschaut haben, denn sowohl im „Kosanis“ als auch im Lk 22,19 des BNT wurde dieselbe zusammengesetzte Passivform vom Verb (*iš*)*duoti* mit dem passiven Partizip von Mažvydas die die deutsche und polnische Vorlage entsprechende im Präsens *ira ifchdodams* gebraucht, indem im *Enchiridionas* und im *Katechismus* zusammengesetzte Passivform im Futur mit dem passiven Partizip im Präteritum *būs ifchdūtas*, *bus ifsdotas* zu finden ist. Das Neue Testament von Bretkūnas wie auch der *Katechismus* von Mažvydas kann den Gebrauch von *o* anstelle von *uo* sowie die Änderung der Wortfolge in einem der Fragmente beeinflußt haben.